

KAROL ŻOJDŹ

Polska Akademia Nauk

Instytut Archeologii i Etnologii

Ośrodek Historii Kultury Materialnej Średniowiecza i Czasów Nowożytnych

ORCID: 0000-0003-0156-7036

Wydatki i finansowanie udziału Jana Stanisława Sapiehy w sejmie elekcyjnym 1632 r.

Słowa kluczowe: Jan Stanisław Sapieha, magnateria, Wielkie Księstwo Litewskie, konsumpcja, przychody, wydatki, sejm elekcyjny

Keywords: Jan Stanisław Sapieha, magnate, Grand Duchy of Lithuania, consumption, income, expenses, Royal election

STAN BADAŃ I CEL BADAWCZY

A trzeba dla pychy kilkadziesiąt [sług – przyp. K.Ż.] chować,
Gdzie by kilku wygodnie mogło posługować.
Każdy z osobna swojej pilnuje posługi,
Że już sługa sługę chowa sobie drugi.
Byle asystencyja, choć spiżarnia leci,
W Bochni sól, w lesie drwa, dość do wożenia kmieci.
Nie darmo o Polakach ludzie ziemie cudzej
Powiedają, że swych sług panowie są słudzy¹.

W ten sposób, nie stroniąc od kpiny, Wacław Potocki skrytykował obowiązujący w Rzeczypospolitej zwyczaj, zgodnie z którym wiele właścicieli ziemscy otaczali się licznym dworem. Praktyka, która nie uszła uwadze poety, współcześnie atakowana także z innych pozycji, stanowiła charakterystyczny rys kultury europejskiej tego okresu. Służyła pogłębieniu podziałów społecznych i podkreśleniu uprzywilejowanej pozycji elit². Równocześnie manifestowana przez magnaterię rozrzutność

¹ POTOCKI 1987, s. 148.

² Na temat tego rodzaju praktyk oraz luksusowej konsumpcji jako formy przemocy symbolicznej istnieje obszerna literatura przedmiotu. Jest to zagadnienie, które przyciąga uwagę przedstawicieli różnych dyscyplin. Podstawą teoretyczną dla badań na ten temat jest opublikowana po raz pierwszy pod koniec XIX w. książka amerykańskiego socjologa Thorsteina Veblena (VEBLEN 1971). Spośród prac z zakresu historii epoki wczesnonowożytnej, w których poruszono tę problematykę vide m.in.: ELIAS 1985; ROCHE 2000, s. 74–75; VRIES 2003; BERG 2005; TAPLIN 2019, s. 29–32 (tam dalsza literatura). W krajowej historiografii temat był podejmowany m.in. przez Adama Manikowskiego (MANIKOWSKI 1991),

niejednokrotnie sąsiadowała z oszczędnością i racjonalizowaniem wydatków, a możnowładcze zbytki, w tym paradne orszaki, obliczone na olśnienie zgromadzonych widzów i pozostawienie w tyle (a przynajmniej dorównanie) konkurencji, były w istocie przepychem kontrolowanym³.

Niniejsze rozważania mieszczą się w tematyce elitarniej konsumpcji, lecz jest to studium przypadku zawężone do bardzo szczególnego wydarzenia, jakim był udział magnata w obiorze nowego władcy. Zasadniczym celem, który sobie wyznaczyłem, jest odpowiedź na pytania o to, jaka była skala wyzwań związanych z tym przedsięwzięciem, z jakimi wydatkami się ono wiązało, w jaki sposób było finansowane oraz czy i gdzie starano się szukać ewentualnych oszczędności. Analizie poddane zostaną dworskie rozchody marszałka wielkiego litewskiego Jana Stanisława Sapiehy, związane z przygotowaniem do sejmiku elekcyjnego oraz z jego pobytem w Warszawie jesienią 1632 r. Między innymi scharakteryzuję otoczenie Sapiehy, w szczególności zwrócę uwagę na koszty jego utrzymania i zmiany dokonujące się w jego składzie w związku z wyjazdem do głównego centrum politycznego Rzeczypospolitej. Poniesione w tym specyficznym momencie wydatki, w miarę możliwości, porównam z konsumpcją dnia codziennego marszałka, a w dalszej kolejności zestawie z pieniężnymi rozchodami wybranych przedstawicieli tej samej warstwy stanu szlacheckiego i określe, na ile „ostentacyjne marnotrawstwo” Sapiehy było typowe dla tej grupy. Podejmę także próbę osadzenia jego dystrybuty w szerszym kontekście, warunkowanym przez zaplecze materialne.

Problematyka poruszona w artykule dotyczy elekcji 1632 r.⁴, równocześnie należy do cieszącego się nieprzerwanie znaczną popularnością w historiografii nurtu badań nad wczesnonowożytnymi dworami⁵. W przypadku osób reprezentujących

a ostatnio przez Konrada Niemirę (NIEMIRA 2022, s. 33, 35, 280–283). Pierwszy z nich dokonał na polskim gruncie rewizji w ocenie zjawiska, zrywając z tezą o niegospodarności warstw uprzywilejowanych i ich niezdolności do rozwoju gospodarczego. Stwierdził m.in., że przyjęcie innego modelu konsumpcyjnego zagrażałoby supremacji wczesnonowożytnych elit (MANIKOWSKI 1991, s. 10–11, 186–192).

³ Ostatnio zwrócił na to uwagę Andrzej Klonder (KLONDER 2019, s. 445). Podobne, ostrożne oceny formułowane w literaturze przedmiotu już wcześniej (KUCHOWICZ 1992).

⁴ Ogólnie na ten temat vide: KACZOROWSKI 1986; WISNER 1991. Szczegółowo do kwestii związanych z organizacją i porządkiem, również podczas tej elekcji, odniósł się Tomasz Kucharski (KUCHARSKI 2012), natomiast kwestię problemu związanego z drożyzną oraz wzrostem cen towarów i usług zasygnalizował Artur Goszczyński w edycji taksy warszawskiej z 11 października 1632 (GOSZCZYŃSKI 2016).

⁵ Poświęconą dworom literaturę przedmiotu można podzielić na trzy duże segmenty dotyczące ich składu i struktury organizacyjnej, życia na dworze oraz siedzib i podróży. Systematyzacja odnosi się zwłaszcza do dworów monarszych, choć w przypadku ich naśladowców na prowincji również znajduje zastosowanie, czasem z drobnymi modyfikacjami, bywa bowiem poszerzana np. o rozważania poświęcone zapleczu politycznemu patrona. Stan badań nad dworami polsko-litewskiej magnaterii doczekał się niedawno ogólnego podsumowania (POPIOŁEK 2022, s. 11–14, 533–552). Poprzestaną zatem na wskazaniu wybranych prac, chronologicznie najbliższych moim zainteresowaniom. Wyróżniam tu dorobek badaczy zajmujących się otoczeniem, standardem życia, siedzibami

możne rody litewskie zainteresowanie historyków ich światą, codziennością, ale i oprawą wydarzeń publicznych, w których uczestniczyli, ma już długą tradycję, choć gros uwagi skoncentrowano na Radziwiłłach⁶. Stąd, aby zrozumieć co było typowe dla ogółu establishmentu Wielkiego Księstwa, uzasadnione jest wyjście poza przykłady z kręgu tej rodziny.

KARIERA URZĘDNICZA, STAN POSIADANIA I ŻYCIE RODZINNE JANA STANISŁAWA SAPIEHY

W tym sensie, zważywszy na stosunkowo dobrze zachowaną bazę źródłową, wdzięcznym obiektem badań jest właśnie Jan Stanisław Sapieha, bohater dostrzeżony w literaturze przedmiotu, aczkolwiek do tej pory nie zajęto się organizacją i funkcjonowaniem jego dworu⁷. Podstawowe informacje dotyczące życiorysu, pełnionych urzędów, posiadanych dóbr dziedzicznych i uzyskanych królewskich zamieściłem poniżej (zob. tab. 1). Z zestawienia nie wynika jednak jednoznacznie, że szybko następujące awanse Jan Stanisław w znacznej mierze zawdzięczał protekcji Lwa Sapiehy, kanclerza wielkiego litewskiego, a następnie wojewody wileńskiego i hetmana wielkiego litewskiego. Ten bowiem potrafił zatroszczyć się o dostatek swego najstarszego syna, wiążąc jego karierę z dworem królewskim oraz cedując mu kolejne dzierżawy⁸, a w 1620 r. dobrowolnym zapisem wydzielił mu część swoich dóbr dziedzicznych, co miało związek z właściwym uposażeniem marszałka przed jego

i ceremoniałem na dworze polskich władców z dynastii Wazów (m.in.: CZERMAK 1901, s. 107–136; CZAPLIŃSKI 1959; MICHAŁEWICZ 1965; MICHAŁEWICZ 1966; PUTKOWSKA 1975; LILEYKO 1984, s. 135–166; ZEMEŁA 1988; FABIANI 1996; LEITSCH 1999, *Ordynacja* 2004; LEITSCH 2009; BARWICKA-MAKULA 2012; WREDE 2013; KADZIK 2017; KRAWCZUK 2019, s. 51–58) oraz instytucją dworu magnackiego w pierwszej połowie wieku XVII (m.in.: DŁUGOSZ 1972; POŚPIECH, TYGIELSKI 1978; CZAPLIŃSKI, DŁUGOSZ 1982). Pojęcie dworu, za literaturą przedmiotu, definiuję szeroko, jako przestrzeń i dynamicznie zmieniające się otoczenie magnata (szczegółowo na ten temat vide m.in.: MACZAK 1987; FERENC 2014, s. 7–8; JANUSZEK SIERADZKA 2017, s. 11–13).

⁶ Vide m.in.: SAJKOWSKI 1965; AUGUSTYNIAK 2001a; AUGUSTYNIAK 2001b; *Siedziby* 2002; AUGUSTYNIAK 2003; KEMPA 2003; RAGAUSKIENĖ 2003; *Administracja* 2009; STOJEK-SAWICKA 2011, s. 104–133, 187–308; JASNOWSKI 2014, s. 277–284 (pierwsze wyd. 1939); JARCZYKOWA 2019, s. 137–231; VOLKAŮ 2020; RAGAUSKIENĖ 2021. Poza przykład radziwiłłowski wyszedł natomiast Jarosław Zawadzki, który niedawno omówił wydatki podskarbiego wielkiego litewskiego Mikołaja Kiszki poniesione na sejmie warszawskim roku 1642 (ZAWADZKI 2021).

⁷ W tym zakresie najważniejszym opracowaniem pozostaje hasło w *Polskim słowniku biograficznym* (LULEWICZ 1992–1993). Bardziej szczegółowe studia dotyczą edukacji Jana Stanisława (GOSZCZYŃSKI 2018), jego działalności fundatorskiej (GRYKO-ANDREJUK 2023 – dziękuję Autorce za udostępnienie maszynopisu rozprawy), politycznej (CZWOŁEK 2012; ZIOBER 2016; ZIOBER 2020a), aktywności w zakresie kreowania wizerunku rodu (STANKIEWICZ 2013), relacji z rodziną i otoczeniem (m.in.: GRYKO-ANDREJUK 2019; ŻOJDŹ 2019, s. 381–397) i procesami o czary w starostwie słonimskim w czasie pełnienia przezeń urzędu (m.in.: PILASZEK 2002; ZIOBER 2020b).

⁸ LULEWICZ 1992–1993, s. 624–625; GRYKO-ANDREJUK 2019, s. 373–374.

ożenkiem ze spadkobierczynią jednej z największych fortun w Wielkim Księstwie – Anną Scholastyką Chodkiewiczówną⁹. Bez wątplenia główną zasługą młodego Sapięhy dla rodu było właśnie wejście w posiadanie tych dóbr.

Tab. 1. Zestawienie informacji dot. kariery oraz zaplecza majątkowego J.S. Sapięhy (oprac. K. Żojdź)

Dobra dziedziczne	Brussa (woj. witebskie, dobra lenne, 1604); Różana (pow. słonimski, ojcowizna, przepisane 1620; objęte 1633); Ikaźń i Druja (pow. brasławski, ojcowizna, 1620); Oświej, Łuzki, Horodziec (woj. połockie, ojcowizna, 1620); Szarkowszczyzna (pow. oszmiański, ojcowizna, 1620); Bychów (pow. orszański, odziedziczone po pierwszej żonie), Lachowicze i Cimkowicze (pow. nowogródzki, odziedziczone po pierwszej żonie), Kretynga/Carolstat i Szkudy/Johansbork (Księstwo Żmudzkie, odziedziczone po pierwszej żonie), Berzony (Inflanty, odziedziczone po pierwszej żonie); Ciechanowiec (woj. podlaskie, nabyte, ok. 1627), Zelwa i Jeziernica (pow. wołkowyski, ojcowizna, 1633), Bereza, Busiaż, Blizny (pow. słonimski, ojcowizna, 1633), Hory Wielkie i Małe, Szyszów (pow. orszański), Czaśniki (woj. połockie, ojcowizna do podziału z K.L. Sapięhą, 1633, sprzedane w lipcu tr.)
Nauka i podróże zagraniczne	Akademia Wileńska (uchwytny w l. 1599–1600); kolegium jezuickie w Braniewie (1603) Podczas I podróży zagranicznej (1606–koniec 1608) odwiedził: Würzburg (1606–IX 1607), Frankfurt n. Menem, Paryż (XI 1607–1608), Lowanium, Norymbergę Podczas II podróży zagranicznej (1612–1613) odwiedził: Ingolstadt, Niderlandy hiszpańskie, Padwę, Bolonię, Rzym Podczas III podróży zagranicznej (dla poprawy zdrowia; 1628–1629) odwiedził: Cheb, Włochy, Wiedeń
Funkcje i urzędy	starosta słonimski (zob. poniżej); dworzanin pokojowy JKM (1609); poseł na sejmy (1611; II 1613; 1616); deputat do Trybunału Głównego WKsL (1627, obrano go wówczas marszałkiem Trybunału); podstoli WKsL (1611–1617), marszałek nadworny litewski (1617–1621), marszałek wielki litewski (1621–1635)
Dzierżawy i starostwa	dzierżawa markowska (pow. oszmiański; c. 1593; 1605–1617; cesja ojca); dzierżawa miadziolska (pow. oszmiański; c. 1593; cesja ojca); dzierżawa Jaswojny (Żmudź; c. 1596; ok. 1605–1625; cesja ojca); starostwo słonimskie (1605; cesja ojca); dzierżawa hubska (pow. oszmiański; 1607–1621; cesja kasztelanowej witebskiej D. Strawińskiej); dzierżawa mścibowska (pow. wołkowyski; 1615; po K. Dorohostajskim); dzierżawa jałowska (pow. wołkowyski; 1615; po K. Dorohostajskim); dzierżawa błudeńska (wg. Lulewicza c. 1597; 1617–1618; cesja ojca); Luboszany (pow. orszański; 1621–ok. 1624; po J.K. Chodkiewiczu)
Jurgiety	4000 zł rocznie na laskę marszałkowską (po 1621)
Inne	kaduki, możliwości protekcyjne (utracone najdalej w 1626 r.)

Źródła: LULEWICZ 1992–1993; NGABM, F. 1747, op. 1, nr 4, k. 31–33; VUB F5-A29-5279; AGAD, AR XI, nr 30, s. 61–74; *Archywo inventorné knyga* 2014.

⁹ ŻOJDŹ 2019, s. 384–385.

Jeszcze w pierwszej połowie lat dwudziestych przyszłość marszałka zapowiadała się obiecująco. Zdołał już bardzo wiele osiągnąć, a przyjaźń królewicza Władysława dawała uzasadnione nadzieje na jeszcze bardziej intratne nadania po śmierci Zygmunta III¹⁰. Ten scenariusz nie doczekał się jednak realizacji. Już w 1625 r. Sapieha przeżył stratę pierwszej żony, a wcześniej ich jedyne go syna, Karola. Przytłaczającym doświadczeniem była porażka wojsk litewskich pod Walmojzą, gdzie dowodził w zastępstwie ojca, z którym to wydarzeniem wiązano jego problemy zdrowotne. Były one natury psychicznej i towarzyszyły mu do końca życia¹¹. Pewne jest tylko to, że w tym czasie choroba, być może schizofrenia, dała o sobie wyraźniej znać¹². Pomimo tego Jan Stanisław wciąż był motywowany przez krewnych oraz przyjaciół do udziału w życiu publicznym¹³.

Na początku lat trzydziestych, już po powrocie do Rzeczypospolitej z podróży odbytej dla podreperowania zdrowia, Sapieha rozpoczął poszukiwania kandydatki na żonę. Rynek matrymonialny w przypadku tej warstwy stanu szlacheckiego zawsze był ograniczony, wysokie urzędy oraz majątek wyróżniający się na tle tej grupy zazwyczaj działały na korzyść zalotnika, mimo to jednak marszałek miał problem, by na nim zaistnieć¹⁴. Ostatecznie 1 czerwca 1631 w Grodnie ożenił się z Gryzeldą Teresą Katarzyną Wodyńską, panną osieroconą przez wojewodę podlaskiego Jana Wodyńskiego, a wychowaną przez marszałka nadwornego litewskiego Krzysztofa Wiesiołowskiego i Annę z Sobieskich¹⁵. Małżeństwo trwało nieco ponad rok, do śmierci Gryzeldy. Na podstawie rejestru wydatków Sapięhy można precyzyjnie określić czas i okoliczności zdarzenia¹⁶. Choroba musiała mieć gwałtowny przebieg,

¹⁰ LULEWICZ 1992–1993, s. 625.

¹¹ LULEWICZ 1992–1993, s. 626; GRYKO-ANDREJUK 2019, s. 377. Vide B.PAN Kr., rkps 362.

¹² Nie brak głosów, że choroba miała związek z doznanymi niepowodzeniami oraz towarzyszącym im stresem (np. ZIOBER 2016, s. 45). Zdaniem dr Agnieszki Pawłowskiej-Kubik, której jestem wdzięczny za konsultację, Sapieha mógł cierpieć na schizofrenię, zważywszy na objawy świadczące o problemach marszałka w ocenie i odbiorze rzeczywistości oraz objawienie się choroby w dorosłym wieku.

¹³ W literaturze przedmiotu zwracano uwagę, że pomimo choroby psychicznej w dalszym ciągu kreowano go na następcę ojca w roli *pater familiae* (GRYKO-ANDREJUK 2019, s. 377; ZIOBER 2020a, s. 108). Odmiennego zdania jest autor biografii Lwa Sapięhy argumentujący, że wyższe notowania miał w ostatnich latach życia ojca Kazimierz Leon (CZWOŁEK 2012, s. 632–633). Funkcja przywódcy rodu i lidera faksji miała nieformalny charakter, wobec czego może np. zastanawiać, dlaczego w tych rozważaniach pominięto podkanclerzego Pawła Stefana Sapięchę. Na korzyść Jana Stanisława, w porównaniu z bratem, przemawiały pełnione urzędy, majątek oraz starszeństwo, jednak okresowa bierność, ekscentryczne zachowanie oraz fakt, że bardzo często był niedysponowany w praktyce ograniczały jego sprawczość.

¹⁴ Szczegółowo na temat zawiązywania małżeństw w środowisku litewskiej magnaterii, kryteriów doboru partnera oraz specyfiki tamtejszego rynku matrymonialnego vide LIEDKE 2016, s. 201–244.

¹⁵ Dokładna data na podstawie AGAD, AR II, ks. 7, s. 337. Vide także: LULEWICZ 1992–1993, s. 628; GRYKO-ANDREJUK 2019, s. 379.

¹⁶ Cf. LULEWICZ 1992–1993, s. 628; GRYKO-ANDREJUK 2023, s. 44.

stan zdrowia marszałkowej pogorszył się niespodziewanie 19 stycznia, a dwa dni później odnotowano pierwsze wydatki na trumnę¹⁷. Zgodnie z inskrypcją na płycie epitafijnej w kościele pw. Wniebowzięcia NMP w Białymstoku Sapieżyna zmarła 21 stycznia, co znajduje potwierdzenie w rachunkach, w chwili śmierci miała 19 lat¹⁸. W kazaniu pogrzebowym ku jej czci ksiądz Jakub Olszewski wychwalał m.in. znamienite koligacje Wodyńskich¹⁹. Były one niezaprzeczalne, a co więcej zmarła dysponowała znacznym posagiem, była córką senatora i znakomitą partią, na podlaską jednak miarę. Związek obliczony był raczej na wzmocnienie potencjału demograficznego Sapiechów i był wyrazem, jak sądzę, zaniżenia oczekiwań. Gdyby nie choroba, Jan Stanisław ożeniłby się raczej z przedstawicielką znamienitszego rodu, może nawet spoza Rzeczypospolitej. Wiadomo zresztą, że takie starania bezskutecznie podejmowano w jego imieniu²⁰.

Sapiehowie bardzo troszczyli się w tym okresie o manifestowanie swojego statusu²¹. Byli rodziną z awansu, która za czasów Zygmunta III znalazła się w najściślejszej elicie litewskiej, a ich rywalami w wyścigu o wpływy byli Radziwiłłowie birzańscy²². U progu panowania Władysława IV zdawano sobie zapewne sprawę, że zmiana układu sił na Litwie jest kwestią czasu²³. Jan Stanisław Sapieha nie odgrywał wówczas poważniejszej roli w życiu publicznym i nie zanosilo się na zmianę tego stanu rzeczy, głównie z powodów zdrowotnych. W sejmie konwokacyjnym po śmierci Zygmunta III w ogóle nie wziął udziału, choć utrzymywał na miejscu rezydenta, który informował go o tym, co dzieje się w Warszawie, a także przysyłał regularnie wiadomości z zagranicy²⁴. Marszałek dysponował również informacjami z kilku innych źródeł²⁵. Nie ulega jednak wątpliwości, że tym razem nie spieszył się z wypełnieniem

¹⁷ W dniu 19 stycznia posłano do Wilna po doktora oraz odnotowano drobne aptekarskie wydatki. Dzień później posłano wiadomości do rodziców marszałkowej. Pierwsze wydatki pogrzebowe, w tym te na trumnę, widnieją pod datą 21 stycznia.

¹⁸ Za dotarcie do inskrypcji, wykonanie zdjęć oraz pomoc w odczycie zabytku winien jestem serdeczne podziękowania dr. Łukaszowi Gołaszewskiemu.

¹⁹ OLSZEWSKI 1633. Pogrzeb odbył się 26 kwietnia 1633 w Wilnie (AGAD, AR II, ks. 7, s. 351).

²⁰ GRYKO-ANDREJUK 2019, s. 377.

²¹ Vide m.in.: PIRAMIDOWICZ 2012; STANKIEWICZ 2013, s. 336–338; GRYKO-ANDREJUK 2023.

²² Na temat wzrostu potęgi Sapiechów vide np. RACHUBA 2006.

²³ W literaturze zwracano uwagę na słabnącą pozycję Sapiechów w tym okresie, vide np. CZWOŁEK 2012, s. 657–658. Barwny opis podsumowujący tę zmianę pozostawił kanclerz wielki litewski Albrycht Stanisław Radziwiłł: „Wszystkie urzędy, a mianowicie województwo wileńskie, hetmaństwo, marszałkostwo z upływem zaledwie dwu lat pożegnały pokolenie Sapiechów i Pegaza W.Ks. Litewskiego, chociaż dobrze kielznanego wodzami przez dwóch sukcesorów w ciągu 50 lat, nie mogło to pokolenie dłużej utrzymać, a nawet Pegaz, jakby przybrawszy trochę piór, z otrzymaną władzą wkradł się w zażyłość z Pacami i tamtych porzuciwszy, dzięki przewadze podskarbiego, mającego bez przeszkód dostęp do króla, za jego zgodą przeniósł się do Paców” (RADZIWIŁŁ 1980, s. 470).

²⁴ BCz, rkps 2086. 17 listopada Bielecki otrzymał od marszałka 150 zł (VUB, F4 (A1501) 34104, k. 23v).

²⁵ Ślali mu je związani z nim ludzie: kanonik wendeński ksiądz Maksymilian Chrzanowski, Jan Zdrodowski, Jan Telszewski wysłany na konwokację jako stanowniczy (BCz, rkps 2086).

swoich obowiązków w zakresie wyznaczenia stacji²⁶. Na sejm elekcyjny jednak przybył. W relacjach z obrad wspomniany jest zwykle pośród innych marszałków wykonujących swoje obowiązki oraz w związku z incydentem, podczas którego jego czeladź zabiła sługę marszałka wielkiego koronnego Łukasza Opalińskiego²⁷.

O pozycji Sapiehy na dworze królewskim w tym czasie świadczą bezskuteczne zabiegi o dzierżawę rohaczewską, czynione niebawem po obiorze Władysława²⁸. Zatem jeśli mierzymy znaczenie i wpływy magnata na podstawie jego zdolności oddziaływania w centrum władzy i możliwości protekcyjnych, Jan Stanisław był odstawiony na boczny tor. Jego liczny orszak, w którym na sejmie elekcyjnym pojawili się też prominentni działacze szlacheccy lokalnego szczebla, świadczył co prawda o potęgę, ale w tym przypadku jej fundamentem były zgromadzone dobra dziedziczne.

UWAGI NA TEMAT *KSIĘGI SKARBOWEJ* JANA STANISŁAWA SAPIEHY

Podstawą źródłową rozważań jest, dotychczas szerzej niewykorzystywany w literaturze przedmiotu, rejestr percepty i dystrybuty skarbu Jana Stanisława Sapiehy za okres od połowy września 1632 do połowy marca 1633 r.²⁹ Było to dla marszałka intensywne półrocze, w ciągu którego odbył ze swym dworem podróż do Warszawy, uczestniczył w sejmie elekcyjnym, a po powrocie w rodzinne strony i kilku tygodniach spokojnej egzystencji, doświadczył nagłej straty i rozpoczął przygotowania do pogrzebu małżonki. Wydatki związane z tymi wydarzeniami zostały odnotowane w omawianym źródle. Zważywszy na dzień otwarcia rachunków (15 września 1632), można tylko przypuścić, że nową księgę rozpoczęto w związku z nadchodzącym wyjazdem na elekcję.

Tego rodzaju dokumentacja (rejestry przychodów i rozchodów) na dworach wielkich właścicieli ziemskich w Koronie i na Litwie pojawiła się w XVI w., co miało związek z rozrostem fortun oraz rozwojem systemu dzierżaw dóbr ziemskich, w następstwie czego doszło do wyodrębnienia gospodarstwa domowego. Konsekwencją kancelaryjną tego procesu było pojawienie się osobnej dokumentacji dotyczącej majątków ziemskich i oddzielnej ewidencji percepty oraz dystrybuty dworu³⁰. Takie rejestry spisywano na potrzeby latyfundystów w drugiej połowie XVI

²⁶ WIŚNIEWSKI 2015, s. 168; AGAD, AR V, nr 13836, s. 22; BCz, rkps 2086, s. 95, 231, 245, 248.

²⁷ RADZIWIŁŁ 1980, s. 142–244; WIŚNIEWSKI 2015, s. 45–60. Na temat zwady pomiędzy czeladzią marszałków vide: RADZIWIŁŁ 1980, s. 142; LNNBU, F. 103, dz. I, teka VIII, sygn. 132 (1184).

²⁸ W marcu 1633 r. podkanclerzy litewski Paweł Stefan Sapicha informował marszałka, że prośba o dzierżawę rohaczewską zbyt późno dotarła do Krakowa, a co bardziej interesujące zasłaniał się niewielkim wpływem na króla, dowodząc, że „promotie pieczętarskie miejsca teraz u dworu nie mają. Nie wiemy co, kiedy, komu oddają, bez nas się wszystko dzieje, gotowe tylko rzeczy pieczętujemy” (LNNBU, F. 103, dz. I, teka VIII, sygn. 139 (1191)).

²⁹ VUB, F4–(A1501) 34104.

³⁰ RUTKOWSKI 1938, s. 69–70.

i w XVII stuleciu, choć do naszych czasów przetrwały nieliczne³¹. Co więcej, wpi-sywane do nich informacje często są zdawkowe lub niedokładne, dlatego też warto je konfrontować z innymi przekazami. W przypadku aktywności Jana Stanisława Sapiehy cennym materiałem uzupełniającym jest korespondencja³², źródła narra-cyjne (z pamiętnikami Albrychta Stanisława Radziwiłła na czele), a także inwen-tarze oraz rozliczenia z dóbr – w przypadku majątków sapieżyńskich część spośród nich szczęśliwie się zachowała, a dzięki inwentarzowi archiwum Kazimierza Leona Sapiehy wiemy, jaka dokumentacja w ogóle powstała³³.

Księga skarbowa marszałka podzielona jest na cztery części, w których zare-jestrowano: przychody przekazane do wydania, rozchody, imienne wykazy sług pobierających strawne pieniądze oraz suchedni i rekognicje. Odnośnie do struk-tury magnackich rejestrów skarbowych to w zależności od wytwórcy dokumentacji zauważyć można między nimi różnice. Wszelako sprowadzały się one do szczegó-łów. Podstawowy schemat, zgodnie z którym najpierw odnotowywano wpływy do skarbu, a następnie ekspensa, znajduje zastosowanie również w przypadku księgi Jana Stanisława Sapiehy. To, co pod pewnymi względami wyróżnia ją na tle innych, to obecność rekognicji na końcu³⁴ oraz kwestia autorstwa wpisów dotyczących przy-chodów. Dla porównania, księgi „Sierotki”, znacznie staranniejsze, w całości opraco-wywane były przez tę samą osobę. Tymczasem spis percepty marszałka przygotował najprawdopodobniej on sam lub ktoś trzeci, ale pod jego dyktando. Nie był to jed-nak człowiek odpowiedzialny za rejestrowanie i kwitowanie wydatków. Ten ostatni pośród dystrybuty odnotowywał natomiast, kiedy pieniądze z konkretnej transzy się skończyły i wskazywał, z jakiej puli realizowano kolejne zakupy, co każdorazowo można porównać z perceptą (taka forma kontroli nie zawsze była praktykowana w magnackich kancelariach, czego przykładem są rachunki „Sierotki”)³⁵.

³¹ Poza omawianą księgą znane mi są m.in.: rejestry percepty i dystrybuty skarbu Mikołaja Krzysztofa Radziwiłła „Sierotki” za lata: 1571 (VUB, F. 5-B67-3408), 1600 (NGABM, F. 694, op. 2, sygn. 4959), 1604 (AGAD, AR II, ks. 68), 1609 (NGABM, F. 694, op. 2, sygn. 9779), sumariusz trzyletniej percepty i dystrybuty (1618–1620) skarbu kasztelana wileńskiego Janusza Radziwiłła (NGABM, F. 694, op. 2, sygn. 10729). Z późniejszego okresu księgi rachunkowe Jana Sosnowskiego zarządzającego dobrami Bogusława Radziwiłła (AGAD, AR XXIX, nr 24, 24a) oraz spis percepty i dystrybuty Kazimierza Jana Sapiehy z lat 1680–1681 (VUB, F4–37932 (A4823)). Pewnych informacji na temat kosztów utrzymania dworu oraz zobowiązań finansowych Lwa Sapiehy dostarcza księga (LMAVB, F. 17, nr 106), którą analizowano przede wszystkim w celu rozpoznania klienteli litewskiego pieczętarza (vide m.in. Saviščevas 2015).

³² Korespondencja sapieżyńska jest bardzo rozproszona. Najwięcej listów skierowanych do oraz wysłanych przez marszałka wielkiego litewskiego z tego okresu znajduje się w: AGAD, AR V, nr 13836; B.PAN Kr., rkps 347; BCz, rkps 2086; CDIAUK, F. 48; LMAVB, F.139; LNNBU, F. 103, dz. I, teka VIII.

³³ *Archywo inventorné knyga* 2014.

³⁴ W dokumentacji prowadzonej na potrzeby dworu „Sierotki” nie ma śladu po takiej praktyce. Nie była też konsekwentnie stosowana u Jana Stanisława Sapiehy, wiadomo bowiem, że identyczne rekognicje zbierano dla niego na luźnych kartach; vide VUB, F4–(A188) 13681.

³⁵ Cf.: VUB, F. 5-B67-3408; NGABM, F. 694, op. 2, sygn. 4959, 9779; AGAD, AR II, ks. 68.

W okresie objętym rejestrem pieczę nad dworskimi rozchodami sprawował Andrzej Wołosowski, w niektórych rekognicjach określany jako podskarbi marszałka wielkiego litewskiego, choć w dworskiej hierarchii nie zajmował eksponowanego miejsca³⁶. Przypuszczam, że podobnie było w przypadku części osób pełniących analogiczną funkcję w otoczeniu innych magnatów³⁷. Wołosowski ujęty był w rejestrach komorników w gronie lepiej uposażonych przedstawicieli tej grupy, lecz jego spożycjonowanie na liście płac nie dowodzi, by i tu odgrywał szczególną rolę³⁸. W otoczeniu Sapiehy uchwytty jest co najmniej od połowy 1625 r.³⁹ Wówczas pełnił funkcje typowo komornicze, a tę kategorię dworzan wyróżniała mobilność⁴⁰. Najczęściej zlecano im przewóz korespondencji, zakres wykonywanych przez nich zadań w terenie był jednak szeroki (Wołosowskiemu powierzono m.in. kontrolę nad połowem ryb na Oświeju). Dozór nad dworskimi wydatkami wyraźnie wykraczał zatem poza istotę służby komorniczej i w tym sensie wybór odpowiedzialnej za to osoby wydawać się może zaskakujący. Jednakowoż, jeśli miała ona wymagane umiejętności, to nie powinien on dziwić, bowiem w tej epoce instytucja dworu magnackiego zachowała elastyczność w zakresie podziału i przydziału obowiązków.

Danych zaczerpniętych z ksiąg percepty i dystrybuty nie należy odnosić ani do ogółu konsumpcji, ani do całokształtu pieniężnych rozchodów magnata. Nie jest to źródło, które dostarcza kompletnego obrazu działalności dworu w obszarze gospodarczo-konsumpcyjnym. Tego rodzaju dokumentacja była przede wszystkim narzędziem kontroli, chodziło o rozliczenie poniesionych pieniężnych wydatków. Natomiast rzeczywiste rozmiary spożycia były znacznie większe, niż wynikałoby to z rachunków, ponieważ korzystano z własnej produkcji (głównie rolnej). Dochodziły również rozchody pieniężne związane np. z działalnością fundacyjną czy renowacyjną w dobrach, odnotowywane raczej w liczbie zarządzających danym

³⁶ Andrzej Wołosowski został określony jako podskarbi Jana Stanisława Sapiehy w rekognicji Tomasza Judyckiego; vide VUB, F4–(A188) 13681, k. 79v. Na podstawie pojedynczych wpisów w księdze można dojść do wniosku, że powierzono mu te obowiązki stosunkowo niedawno, wcześniej przypuszczalnie odpowiadał za to jeden z przebywających na sapieżyńskiej służbie Knophów – Jakub lub Jan; vide: VUB, F4 – (A1501) 34104, k. 27v; LMAVB, F. 139, nr 2078.

³⁷ Prowadzeniem rachunków dworu „Sierotki” zajmowali się m.in. Jan Mogilnicki (1571), Włostowski (1582), Kasper Wódka (1587), Jarmoła Maszniewski (1600), Adam Gudziejewski (1604, w literaturze przedmiotu obecna jest informacja, że księgę spisał Wawrzyniec Kochan i Kasper Wódka, niewątpliwie to jednak Gudziejewski prowadził zapiski, dwaj pozostali zaś je weryfikowali), Andrzej Zaleski (1609). Vide: KEMPA 2003, s. 215, przypis 129; VUB, F. 5-B67-3408; NGABM, F. 694, op. 2, sygn. 4959, 9779; AGAD, AR II, ks. 68. W przypadku dworu M.K. Radziwiłła zauważalna jest rotacyjność przy obsadzie tego stanowiska. Pełniły je często osoby z rodzin blisko związanych z patronem, lecz nie byli to najbardziej zaufani ludzie księcia. Szczegółowo na temat jego zaplecza vide KEMPA 2003.

³⁸ Vide Aneks.

³⁹ LMAVB, F. 139, nr 881, k. 1.

⁴⁰ Na temat tej kategorii dworzan w otoczeniu Zygmunta Augusta vide FERENC 2014, s. 89–94. O komornikach na magnackim dworze vide m.in. CZAPLIŃSKI, DŁUGOSZ 1982, s. 57–58.

majątkiem urzędników⁴¹. W rachunkach z dóbr czasem pojawiają się także wydatki dotyczące utrzymania obecnego na miejscu magnata lub wzmianki o wynagrodzeniach dla pojedynczych sług, którym patron nazaczył wybranie przysługujących im pieniędzy w którymś ze swoich majątków lub dzierżaw⁴². Co nie zmienia faktu, że zazwyczaj nie dysponujemy bardziej szczegółowymi materiałami dotyczącymi dworskiej konsumpcji aniżeli „centralne” księgi przychodów i rozchodów.

WYSOKOŚĆ I STRUKTURA PRZYCHODÓW DO SKARBU ODNOTOWANYCH W ŹRÓDLE

Obliczenie całkowitych przychodów z trzymanyh przez Jana Stanisława Sapiechę królewsczyzn oraz z jego dóbr dziedzicznych prawdopodobnie nie jest możliwe⁴³. Tym bardziej nie sposób wskazać, jaka część pieniędzy i naturaliów trafiała do marszałka, jaka zaś przypadała urzędnikom lub była obracana na potrzeby konkretnego majątku. Na przeszkodzie stoi tu niedostatek bazy źródłowej, przy czym analizowany przykład nie jest wyjątkowy⁴⁴. Dokonam wyłącznie próby oszacowania wysokości (tab. 2) i scharakteryzowania struktury przychodów pieniężnych do skarbu magnata za okres objęty księgą (wykres 1).

W spisie percepty uwzględniano: kto, kiedy, gdzie, przez kogo, z jakiego źródła, jakim tytułem, w jakiej monecie dostarczył Sapieże pieniądze, które następnie przeliczano na złote. Po podliczeniu łączna kwota przeznaczona na wydatki wynosi nieco ponad 68 270 zł, natomiast suma wpływów do szkatuły marszałka to 78 901 zł. To nie oznacza, że Sapieha miał tak znaczną nadwyżkę. Różnica wynika z tego, że w poprzednim okresie sprawozdawczym do podskarbiego trafiło 8 tys. zł, z których w następnym pozostały mu niecałe 2 tys. zł do wydania. Ponadto 26 lutego 1633 Sapieha otrzymał znaczną pożyczkę, z której do rozchodu, przed zamknięciem rejestru, zdążył wydać zaledwie 600 zł.

⁴¹ Przykładem są poczynione w połowie lat czterdziestych XVII w. wydatki na upiększenie sapieżyńskiej siedziby w Różanej, uwzględnione w liczbie z tych dóbr (VUB, F4–(A1305) 39610).

⁴² Np.: VUB, F4–(A1305) 39610, k. 1v; VUB, F4–36477(A3848), k. 5v, 9.

⁴³ Szczegółowa analiza gospodarki wielkiej własności ziemskiej w XVII w., w tym rekonstrukcja przychodów z dóbr, zazwyczaj nie jest możliwa, na co uwagę zwracali historycy gospodarki (RUTKOWSKI 1938, s. 67–68; KULA 1963, s. 255–257). Szans na odtworzenie pełnego obrazu funkcjonowania majątków sapieżyńskich na przełomie XVI i XVII w. nie widział także Stefan Inglot (INGLOT 1931, s. 172), a Maciej Siekiński (SIEKIERSKI 1992, s. 269) dowodził, że na podstawie ksiąg przychodów i rozchodów Mikołaja Krzysztofa Radziwiłła nie da się obliczyć, jaką część zysków z dóbr przeznaczano na utrzymanie dworu magnata. Podobne uwagi wyrażono w odniesieniu do możliwości określenia dokładnej percepty Jana Karola Chodkiewicza (ŻOJDŹ 2023, s. 251, przypis 17).

⁴⁴ Tego rodzaju badania możliwe są dopiero dla późniejszego okresu. Vide m.in. LESKIEWICZOWA 1964.

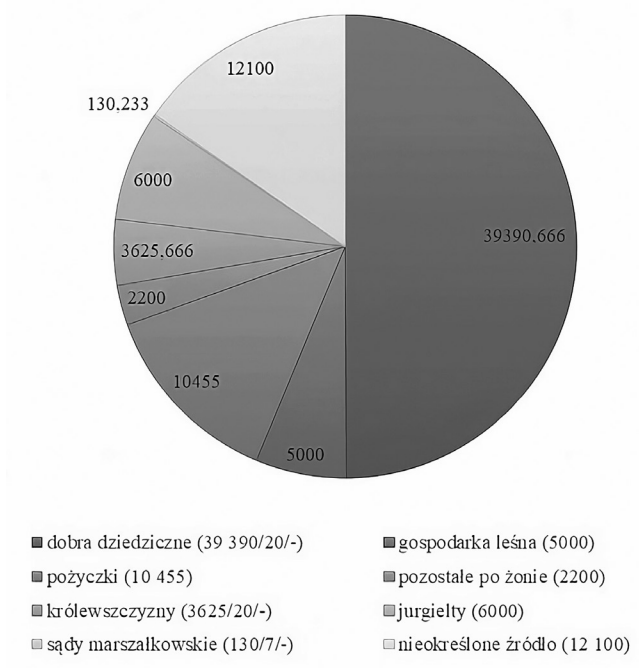
Tab. 2. Podział przychodów do skarbu J.S. Sapiehy w okresie 15 IX 1632 – 4 III 1633 (oprac. K. Żojdź)

Pożyczki	Gospodarka leśna	Jurgielty	Sądy marszał- kowskie	Pozostałe po żonie	Nieokreślone
22.09.1632 – 1500 zł	27.12.1632 – 5000 zł	16.11.1632 – 2000 zł	23.11.1632 – 130 zł i 7 gr	29.01.1633 – 2200 zł	15.09.1632 – 8000 zł
25.01.1633 – 955 zł		16.11.1632 – 4000 zł			09.10.1632 – 550 zł
29.01.1633 – 500 zł					11.10.1632 – 550 zł
04.02.1633 – 1500 zł					17.12.1632 – 3000 zł
26.02.1633 – 6000 zł					
Królewsczyzny					
Przyjęto w dniu		Rodzaj świadczenia	Kwota		
23.11.1632		stacyjne ze starostwa słonimskiego	351		
20.12.1632		czynsze z Błudna	2123		
21.01.1633		czynsze ze starostwa słonimskiego (1/2)	311		
21.01.1633		rata od arendarzy młynów słonimskich	200		
25.01.1633		czynsze ze starostwa słonimskiego (2/2)	440		
03.02.1633		reszta czynszowa z Błudna	200/20/-		
Łącznie:			3625 zł i 20 gr		
Dobra dziedziczne					
Przyjęto w dniu	Dobra	Rodzaj świadczenia	Kwota		
15.09.1632	Dąbrowica	nieokreślone	2100		
30.09.1632	Ikaźń	na piechotę (asystencja podczas elekcji)	760		
04.10.1632	Oświęj	na piechotę (asystencja podczas elekcji)	750		
16.10.1632	nieokreślone (Bychów?)	rata (tytułem arendy?)	9250		
14.11.1632	nieokreślone (Bychów?)	rata (tytułem arendy?)	4263		
07.12.1632	Oświęj	czynsze	3668		
21.01.1633	Cimkowicze	czynsze	879/20/-		
26.01.1633	Cimkowicze	czynsze	385		
29.01.1633	Ikaźń	czynsze	2200		

05.02.1633	Oświęj	reszta czynszów	415
08.02.1633	Lachowicze	od bojarów nieobecnych na elekcji (asystencja)	145
09.02.1633	Szkudy	czynsze	14 000
04.03.1633	Dąbrowica, Zadźwinie	nieokreślone	575
Łącznie:			39 390 zł i 20 gr

Źródło: VUB, F4-(A1501) 34104, k. 2-7.

Wykres 1. Struktura przychodów do skarbu J.S. Sapięhy w świetle *Księgi skarbowej*...

Opracowanie własne na podstawie VUB, F4-(A1501) 34104.

Opracowana struktura przychodów nie jest idealna. Najbardziej problematyczna kategoria, wpływy o nieokreślonym pochodzeniu, stanowi 15%, ale od kwoty 78 901 zł. Gdyby liczyć od sumy przekazanej do rozchodu, to wówczas zamknęłaby się w 6%; składałoby się na nią dwa razy po 550 zł oraz zagadkowe 3000 zł od p. Hinca wypłacone w dukatach (być może stanowiące zaciągnięty dług lub wpływy ze sprzedaży towarów leśnych).

Całoroczne przychody z pewnością przekraczały 78 901 zł, tym bardziej że dostępne dane nie są kompletne. Z innego rejestru, podobnie wybrakowanego i również datowanego na 1633 r., wynika, że w księdze nie zostały wprost uwzględnione

wpływy z niektórych dóbr dziedzicznych – Zelwy i Jeziernicy (125 zł i 15 gr), Różanej i Kosowa (500 zł), Hor (23 859 zł), Czarnobyła (5000 zł), Bychowa (9412 zł, 22,5 gr), a z królewskich – z Markowa (1357 zł)⁴⁵. Wpływy ze Słonimia co prawda w rejestrze odnotowano, wiadomo jednak, że w ujęciu rocznym były wyższe⁴⁶. Podobnie jak te z innych królewskich (pomijam tu kwestię czerpania z ich poza-pięięznego potencjału). To, co jest tu jeszcze niedoszacowane, to zyski ze sprzedaży towarów leśnych.

Rzeczą normalną był natomiast znaczny udział w magnackich przychodach pożyczek. Uwagę zwraca jednak czas ich zaciągnięcia. Wiadomo zaledwie o jednej otrzymanej przez Sapiechę tuż przed elekcją, być może były jeszcze inne, pobrane przed 15 września. Zdecydowana większość długów odnotowanych w księdze miała związek z przygotowaniami do pogrzebu marszałkowej. W przypadku jurgieltów zgadza się kwota 4 tys. złotych na łaskę marszałkowską, ale przywilej odkupiony od księdza Bożyckiego (na 2 tys. zł) nie jest mi znany. Statystycznie tylko owe 130 zł i 7 gr z opłat sądowych pozostaje bez znaczenia, ująłem je jednak osobno, ponieważ dane na temat dochodów płynących do prywatnego skarbu marszałka z tego tytułu należą do rzadkości⁴⁷.

Najwyższy udział w przychodach do skarbu miały wpływy z dóbr dziedzicznych, których wysokość zależała od wielu czynników. Kluczowe było, pod którym zarządem pozostawały majątki (własny czy dzierżawa), w jakim stopniu były zadłużone oraz do jakich powinności zobowiązana była zamieszkująca je ludność. W rozległych dobrach żmudzkich (Szkudy, Kretynka) i naddnieprzańskich (Bychów), z których intrata była znaczna, system powinności poddanych opierał się na czynszach⁴⁸. Dla odmiany w majątnościach w województwie nowogródzkim świadczenia były bardziej zdywersyfikowane, istotną rolę odgrywały tu daniny w naturze, czynsze stanowiły tylko część powinności⁴⁹. Pieniądze płynęły ponadto z dóbr w powiecie brasławskim i województwie połockim. Poza zwyczajowymi czynszami interesujące są okolicznościowe wpływy związane z uczestnictwem w elekcji 1632 r. Z Ikażni i Oświeja wysłano Sapieże na przełomie września i października pieniądze na piechotę w kwocie 760 i 750 zł. Zapis nie jest precyzyjny, przypuszczalnie była to jednak zbiórka od miejscowych bojarów, którzy w zamian za prawo do użytkowania ziemi służyli konno, przede wszystkim na wypadek wojny, ale też w innych szczególnych okolicznościach, a bezkrólewie do takich właśnie należało. W tym przypadku Sapiecha wolał widać ściągnąć od nich pieniądze na opłacenie piechoty na co

⁴⁵ VUB, F4 (A4306) 36991, s. 117–119.

⁴⁶ VUB, F4 (A4306) 36991, s. 118.

⁴⁷ Informacje na temat opłat kancelaryjnych pobieranych przez urząd marszałkowski prawdopodobnie się nie zachowały, znana jest natomiast taksa z 1739 r., na mocy której zostały podwyższone (WIŚNIEWSKI 2015, s. 331–332).

⁴⁸ TOPOLSKA 1969, s. 77, 112–113; JURKIEWICZ 1991, s. 174, 190. Na temat przychodów z tych dóbr do magnackiego skarba vide ŻOJDŹ 2023, s. 251–254.

⁴⁹ JURKIEWICZ 1991, s. 178–180.

dzień obsadzającej jego twierdze, niż widzieć ich w swoim orszaku. Jeżeli dobrze zinterpretowałem te dwie pozycje, to zastanawiające jest, że z tych odległych dóbr zebrano pieniądze przed sejmem, a z pobliskich Lachowicz przekazano je dopiero w lutym 1633 r. Być może jednak natura tych świadczeń była inna.

Świadectwem zamożności Sapiehy były znaczne rozmiary obrotu majątkowego oraz zdolność do pomnażania bogactwa opartego na ziemi. Brak nadwyżki finansowej jest zwyczajny i nie dowodzi, by magnat znalazł się w szczególnie trudnej sytuacji⁵⁰. Udział w sejmie elekcyjnym i poniesione w Warszawie wydatki sfinansowano z: pożyczek, wpływów z Dąbrowicy, zebranych w niektórych dobrach pieniędzy na zbrojną asystencję (piechotę), jurgieltów, ale przede wszystkim z dużej sumy uzyskanej od podsędka smoleńskiego Hieronima Ciechanowicza, którą Jan Stanisław otrzymał dopiero w połowie października, już po otwarciu obrad⁵¹. Z porównania przychodów z rozchodami wyraźnie wynika, że inkasowane kwoty niemal od razu były wydawane. Marszałek nie miał poduszki finansowej, nie zgromadził wcześniej pieniędzy, z których mógłby opłacić swoją podróż. Interesujący byłby wgląd w korespondencję z podsędkiem, nasuwa się bowiem pytanie, czy dostarczone przezeń pieniądze pierwotnie mogły mieć inne przeznaczenie, czy od początku chodziło właśnie o pokrycie wydatków elekcyjnych.

CHARAKTERYSTYKA WYDATKÓW

Suma wszystkich rozchodów odnotowanych w księdze wynosi 66 087 zł⁵²; składa się na nią blisko tysiąc pozycji (997), a przedział kwot jest ogromny – od 3 gr do ponad 3500 zł. Pośród jednorazowych wydatków najpoważniejsze były te przeznaczone na obsługę i spłatę długów. W pierwszej dziesiątce najwyższych, pojedynczych rozchodów aż sześć pozycji ma związek z kredytem. Pozostałe dotyczyły dużych zakupów sukna w Gdańsku – 3500 zł⁵³, wina – 3500 zł⁵⁴ oraz zakupów zleconych w Lublinie

⁵⁰ INGLLOT 1931, s. 219–220.

⁵¹ W rejestrze nie podano szczegółów dotyczących pochodzenia pieniędzy. Być może przekazano je w zamian zaarendę Bychowa; vide *Archywo inventorińe knyga* 2014, s. 192. Można jednak wysunąć przeciwko temu kontrargumenty; cf. VUB, F4 (A4306) 36991, s. 118.

⁵² W kontekście obowiązującej na marszałkowskim dworze praktyki, zgodnie z którą pieniądze przeznaczone na rozchód uruchamiano transzami, w miarę potrzeb, zastanawiająca wydaje się różnica pomiędzy całkowitą sumą przekazaną do wydania (68 270 zł) a sumą wydatków (66 087 zł). Być może należy ją tłumaczyć błędem Wołosowskiego, który odnotował 100 zł przekazane 14 lutego Danielowi na strawne do Królewca, ale nie uwzględnił pieniędzy na zlecone tam zakupy. Skądinąd wiadomo, że słudze powierzono 2000 zł na korzenie, tkaniny i transport, z czego pozostało mu 28 zł i 10 gr (VUB, F4 (A4306) 36991, s. 261–262).

⁵³ VUB, F4–(A1501) 34104, k. 36v. Z rejestru zdanego po powrocie wynika, że na sukno wydano w rzeczywistości 3272 zł i 15 gr, strawne dla czterech osób wysłanych do Gdańska wyniosło 157 zł i 27 gr, natomiast resztę pieniędzy przeznaczono na różnego rodzaju wety, gorzałkę etc. (VUB, F4 (A4306) 36991, s. 109–110).

⁵⁴ VUB, F4–(A1501) 34104, k. 35–35v.

(„na różne potrzeby”) – 2700 zł⁵⁵. Wszystko to jednak były wydatki ekstraordynaryjne, które zbiegły się w czasie z przygotowaniem do pogrzebu Sapieżyny. Pośród rozchodów koszt opłacenia sług, komorników i czeladzi na suchedni michałowskie, które 21 grudnia wypłacono wraz z dodatkiem na futro, znalazł się dopiero na jedenastej pozycji (1352 zł i 27 gr)⁵⁶.

Pośród dziesięciu najniższych wydatków znalazły się te na kwoty od 3 do 9 gr. Głównie są to uzupełnienia zapasów pasmanterii i świeczków, koszty drobnych napraw, pojawiają się tanie świece z Miedznej pod Węgrowem. Do bardziej interesujących należą zakupione w Warszawie minucje (6 gr). Pominąwszy przepisanie mowy królewicza (5 zł i 15 gr), jest to w tym okresie jedyne świadectwo zainteresowania Sapiehy słowem pisany⁵⁷.

Tab. 3. Podział wydatków dworu J.S. Sapiehy według głównych kategorii (oprac. K. Żojdź)

Kategoria wydatków	Suma w złotych
cele pobożne	531.8
kwatery	525
myślistwo i rozrywka	274.92
nieokreślone	7563.47
odzież, materie i dodatki	11 303.16
organizacja spławu	200
wyposażenie wnętrz i wydatki pokojowe - zakup, naprawa	1726.68
transport, logistyka, wydatki stajenne	2151.22
wydatki kancelaryjne i opłaty sądowe	143.7
wynagrodzenia, jurgiety, strawne dla sług i dworzan	17 831.18
zdrowotność i higiena	376.93
zwrot i obsługa długu	13375.4
żywność	10 084.23
Suma końcowa	66 087.69

Źródło: VUB, F4-(A1501) 34104.

W celu uporządkowania materiału zamieściłem w tabeli informację o łącznej sumie rozchodów odnotowanych w księdze, które podzieliłem na główne kategorie wydatków (tab. 3). W źródle nie wprowadzono żadnej typologii, pojawiają się wyłącznie informacje o tym na co, kiedy, przez kogo i ile pieniędzy przeznaczono

⁵⁵ VUB, F4-(A1501) 34104, k. 34v.

⁵⁶ VUB, F4-(A1501) 34104, k. 29.

⁵⁷ VUB, F4-(A1501) 34104, k. 16, 21, 26v.

oraz z jakiej puli wydatek pokryto. Nie zawsze miałem możliwość, by daną pozycję gdziekolwiek przyporządkować, ponieważ w pojedynczych przypadkach Wołosowski nie wiedział, na co dokładnie pieniądze zostały przeznaczone lub zbyt lakonicznie opisał ich rozchód (niestety często dotyczyło to wysokich kwot)⁵⁸. Niniejsza klasyfikacja, jak każda, ma mankamenty, spełnia jednak swoją rolę, ponieważ umożliwia usystematyzowanie danych oraz uchwycenie najważniejszych tendencji. Poprzestaną na scharakteryzowaniu największych działów tej typologii. Zwracałem już uwagę na duży udział kosztów związanych z długami, co było charakterystyczne dla magnackich finansów⁵⁹. Odnośnie do wyodrębnienia wydatków „elekcyjnych” kierowałem się kryterium czasu. Analizą objęte zostały zatem wszystkie uwzględnione w księdze rozchody, zarówno te bezpośrednio związane z udziałem w sejmie (transport, logistyka, żywność, kwatery, koszty utrzymania sług i zbrojnej asystencji), jak i pozostałe, poczynione podczas pobytu w Warszawie (np. z przeznaczeniem na konsumpcję dóbr luksusowych lub jałmużny).

Najpoważniejszą grupę wydatków, łącznie 17 831 zł, stanowią wynagrodzenia dworzan i ludzi z dworem związanych. Są to wszelkiego rodzaju jurgiilty, suchedniowe pieniądze, strawne pieniądze, sukienne pieniądze, nagrody, żołąd dla piechoty, wydatki na szeroko pojętą pocztę, z którą jeździli nie tylko anonimowi bojarzy i kozacy, lecz także komornicy.

Wykorzystując rejestry wypłaty suchych dni, rejestry rozchodu strawnych pieniędzy oraz rekognicje, można częściowo odtworzyć skład dworu Sapięhy. W spisach uwzględniono oczywiście tylko osoby pobierające dane świadczenie, nie dają więc one podstaw do uzyskania kompletnego rozeznania w tym środowisku; tu cennym uzupełnieniem jest główny rejestr rozchodów. W zamieszczonej w aneksie tabeli ująłem osoby, którym wypłacono suchedni. Było to liczne grono obejmujące większość dworzan, od sług rękodajnych po niewymienianą nawet z imion czeladź stajenną. To, czym przedstawiciele każdej z tych grup się na dworze zajmowali, za co byli odpowiedzialni, przynajmniej w ogólnym zarysie jest wiadome⁶⁰. Do grona osób, których w tabeli brakuje, a wiemy, że na dworze przebywały, należeli: kapelan, nadworny organista, muzycy (w tym czasie Jan Stanisław utrzymywał użyczoną mu przez wojewodę wileńskiego kapelę)⁶¹, panie z fraucymeru marszałkowej, chłopiec panieński, dwaj lokaje i karzeł. W okresie sprawozdawczym

⁵⁸ Np. pod datą 9 listopada zapisano: „Jej M. przez Wicinowskiego, nie wiem na co” (VUB, F4–(A1501) 34104, k. 19). Za nieokreślone uznałem m.in. wydatki na sprawunki, po które posyłano do dużych ośrodków (1800 zł do Wilna – 25 stycznia 1633, 2200 zł do Lublina – 29 stycznia 1633), w rejestrze wydatków oraz rekognicjach określone bardzo ogólnie: „na różne potrzeby [...] według danego rejestru”. Zważywszy na czas, oba przykłady można wiązać z wydatkami pogrzebowymi, lecz nieznaną pozostaje treść owych rejestrów.

⁵⁹ MAĆZAK 1976. Ostatnio na ten temat vide ŻOJDŹ 2023.

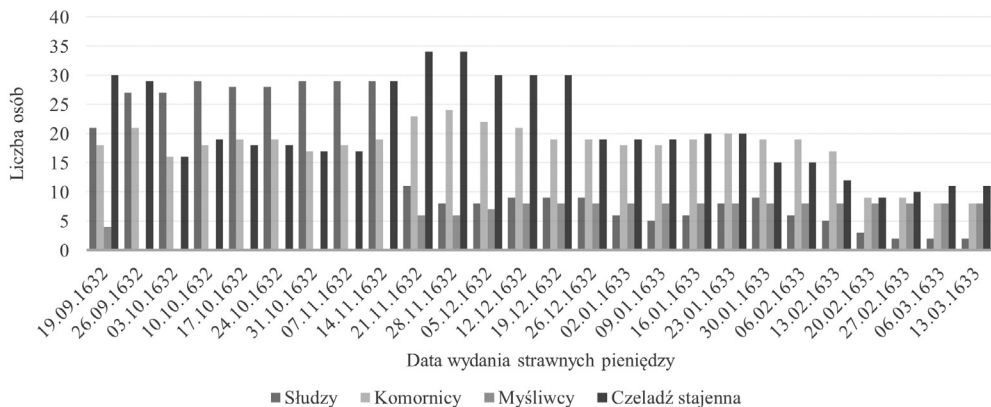
⁶⁰ Na ten temat vide m.in. CZAPLIŃSKI, DŁUGOSZ 1982, s. 55–70.

⁶¹ LNNBU, F. 103, dz. I, teka VIII, sygn. 142 (1194).

Sapieha na stałe nie utrzymywał u swego boku doktora. Prawdopodobnie nie miał też własnego kawalkatora.

Szczególną wartość mają imienne rejestry rozchodu stawnych pieniędzy, które sporządzano co tydzień⁶². Znajdą one zastosowanie w badaniach nad sapieżyńską klientelą, ponieważ dają głębszy wgląd w grupę rękodajnych aniżeli rejestry suchedniowe, ale przede wszystkim stanowią punkt zaczepienia w sprawach podstawowych, dotyczących składu i liczebności tego dworu oraz frekwencji w obrębie poszczególnych kategorii dworzan (wykres 2). Pod tym względem źródło jest cenne, pozwala bowiem uchwycić „rosnący” podczas sejmu elekcyjnego dwór jednego z najmajętniejszych magnatów litewskich⁶³. Niebawem po wyborze władcy dwór wrócił do stanu powszedniego, a potem widać poruszenie związane z przygotowaniami do pogrzebu Gryzeldy. Sześć miesięcy, w których otoczenie Sapiehy dużo się przemieszczało i nieustannie się przeistaczało. Bez wątplenia mobilność oraz zmieniające się warunki (sejm, powrót do codzienności, pogrzeb) w oczywisty sposób przekładały się na całą strukturę wydatków.

Wykres 2. Frekwencja na dworze J.S. Sapiehy na podstawie rozchodu stawnych pieniędzy.

Oprac. K. Żojdź na podstawie: VUB, F4 (A1501) 34104, k. 41–59v.

Wedle moich szacunków w Warszawie towarzyszyło Sapieże nie mniej niż 280 osób, nie licząc pocztów sług rękodajnych (razem mogło to być ok. 340 osób)⁶⁴,

⁶² Zważywszy na liczne grono, któremu przysługiwały stawne pieniądze, można zapytać m.in. o to, z kim Sapieha jadała na co dzień i czy osoby zaopatrzone w to świadczenie nie były przypadkiem odsunięte od pańskiego stołu.

⁶³ O wyjątkowości źródeł, na podstawie których można odtworzyć skład magnackich orszaków podczas wjazdów na sejm, vide DĄBROWSKI 2000, s. 167.

⁶⁴ „Etatowo” było to ok. 282 osób (szluzdy – 29, komornicy – 22, pokojowcy – 5, czeladź dworna – 6, czeladź kuchenna – 14, czeladź stajenna – 29, piechota – 176, kapelan – 1). Księga nie zawiera

na których utrzymanie, poza zgromadzonymi zapasami żywności, przeznaczono co najmniej 9 tys. zł (nie są mi znane wydatki poniesione przed 15 września). Na tę sumę składały się strawne pieniądze, jurgiety, dodatki sukienne (w tym „na żałobę dla służ”)⁶⁵ oraz wynagrodzenie piechoty. Po powrocie dworu do powszedniego stanu jego liczebność (łącznie z czeladzią i pachołkami) w okresie poprzedzającym śmierć Gryzeldy, wynosiła ok. 140 osób⁶⁵. Dla porównania liczebność dworu Mikołaja Krzysztofa Radziwiłła „Sierotki”, w zależności od okresu jego życia, szacuje się na 75 osób na początku lat siedemdziesiątych XVI w.⁶⁶ i 150 w roku 1604⁶⁷. Otoczenie Jana Zamoyskiego w 1604 r. miało liczyć ok. 100 osób⁶⁸, a dwory kolejnych ordynatów utrzymywały liczebność na poziomie 150 osób⁶⁹. W przypadku Krzysztofa II Radziwiłła w 1632 r. było to 119 osób z czeladzią, ale bez wojska nadwornego⁷⁰. Z kolei orientacyjna liczba dworzan Władysława Dominika Zasławskiego, nie wliczając w to zbrojnych, nie spadała podobno poniżej 130 osób⁷¹. Przytoczone ustalenia są do siebie zbliżone, łączy je jednak przede wszystkim nader skromna podstawa źródłowa i, mniej lub bardziej, szacunkowy charakter. Dlatego zdecydowanie większą wagę niż do liczb przywiązuje do ogólnego spostrzeżenia, że otoczenie magnata nieustannie się zmieniało, zazwyczaj było liczne, składało się na nie od

informacji na temat liczebności pocztów, które przyprowadzili ze sobą słudzy. Swoje szacunki opieram na analogicznych danych dla rot husarskich. W latach trzydziestych XVII w. najczęściej odnotowywano w tej formacji poczty trzy- i czterokonne (przyjąłem tę mniejszą wartość); GAWRON 2023, s. 16, 30 – dziękuję Autorowi za podzielenie się ze mną maszynopisem artykułu. Z książki nie wynika, by w drodze na elekcję towarzyszyła marszałkowi szlachta zależna z jego dóbr dziedzicznych. Nie można jednak wykluczyć całkowitej absencji bojarów, których przez brak jakichkolwiek podstaw nie uwzględniłem w szacunkach.

⁶⁵ W pierwszej kolejności redukcją objęto kategorię służ, do której należeli klienci, w tym przedstawiciele lokalnych elit (m.in. Massalscy – wojski brasławski Demetry i stolnik brasławski Jerzy) oraz osoby na co dzień zarządzające dobrami magnata (m.in. Mikołaj Kiryk czy Borzymiński – Jan i Jakub; VUB, F4 (A1501) 34104, k. 41, 49; LMAVB, F. 139, nr 2022). W literaturze przedmiotu zwracano zresztą uwagę na bliski związek pomiędzy administracją dóbr patrona a jego dworem (vide np. MIŁUŃSKI 2009, s. 232). W dalszej kolejności zredukowano obecną przy marszałku czeladź stajenną oraz piechotę, która powróciła do obsadzanych uprzednio zamków. Pozostała przy Sapieże zbrojna asystencja ograniczona została do 47 pachołków, koszt ich miesięcznego utrzymania spadł wówczas z 821 do 225 zł.

⁶⁶ KEMPA 2003, s. 198.

⁶⁷ SIEKIERSKI 1992, s. 266.

⁶⁸ TARNAWSKI 1935, s. 285.

⁶⁹ POŚPIECH, TYGIELSKI 1978, s. 217.

⁷⁰ AUGUSTYNIAK 2001b, s. 137. Odnośnie zaś do orszaków towarzyszących Radziwiłłowi podczas sejmów, to według autora jednej z relacji na sejmie zwyczajnym 1629 r. towarzyszyło mu ponad 100 jeźdźców, natomiast za nim kroczyło kilkaset piechoty „pięknie odzianej”. Taka asystencja wywarła duże wrażenia na obserwatorach (CDIAUK, F. 48, op. 1, sygn. 858). Za podzielenie się ze mną odpisem tego listu winien jestem podziękowania dr. Arturowi Goszczyńskiemu.

⁷¹ CZAPLIŃSKI, DŁUGOSZ 1982, s. 56.

kilkunastu–kilkudziesięciu, do nawet kilkuset ludzi⁷². Duże znaczenie miało również zaplecze mobilizacyjne patrona⁷³.

Niewiele można natomiast powiedzieć o miejscu zakwaterowania uczestników orszaku Sapiehy podczas elekcji. W przypadku gospód w mieście księga skarbowa dostarcza informacji o trzech. Gospodarz kamienicy „szewcowskiej” otrzymał 100 zł. „Gospodyniej od izdebki, gdzie p. marszałek słonimski [Stefan Jacynicz – przyp. K.Ż.] z p. pisarzem [być może ziemskim słonimskim Krzysztofem Jeśmanem Synkowskim – przyp. K.Ż.] na Popiwnej [sic] ulicy stali” wypłacono 25 zł⁷⁴. Natomiast Pawłowi Klucznikowi-Zembrzuskiemu zapłacono na koniec pobytu 300 zł od zlokalizowanej w Rynku staromiejskim kamienicy „i tyłu, którego przedtem nie zażywano”. W przypadku tej prestiżowej nieruchomości strzępków informacji dostarcza także korespondencja⁷⁵. Z opłat związanych ze stanowiskami w wioskach nieopodal Warszawy, w księdze odnotowano 100 zł „p. Jezierzyńskiemu w Brudnej ode dworu z postanowienia p. Massalskiego”⁷⁶. Posłowie i senatorowie mieli zagwarantowany dostęp do kwater w mieście i stanowisk w podwarszawskich wsiach, za których przydział odpowiedzialny był urząd marszałkowski⁷⁷. Praktyczna strona funkcjonowania tego systemu nie została jednak opracowana w sposób zadowalający. Marszałek ze swoim najbliższym otoczeniem i służbą rezydował oczywiście w Warszawie, przypuszczalnie w kamienicy klucznikowskiej, a nie we dworze należącym do ojca⁷⁸, towarzyszące mu zaś poczty częściowo rozlokowano w okolicznych

⁷² CZAPLIŃSKI, DŁUGOSZ 1982, s. 63.

⁷³ AUGUSTYNIAK 2001b, s. 138.

⁷⁴ VUB, F4–(A1501) 34104, k. 21, 23v.

⁷⁵ W liście z 7 czerwca 1632 Maksymilian Chrzanowski napisał: „p. klucznik, że mi WMmmP żadnego pisania do niego nie dał, wierząc nie chce, abyś WM miał być na konwokacji, powiadając, że jest ich wiele, którzy go o stanowisko proszą. Jakoż racz WMmmP stanowniczego swego zesłać [...] W liście swym do klucznika każesz WMmmP uprzątnąć co P. starosta ryski z swoimi [...] zostawił. Pan klucznik nie każe pługastwa ruszać ażbyś WMmmP osądził co mara angariae. Lecz sam jej sobie nawarzył z pomienionym panem starostą kontraktując” (BCz, rkps 2086, s. 95).

⁷⁶ VUB, F4–(A1501) 34104, k. 21v. Dwór przypadł Sapieże na skutek podziału dokonanego przez wysłanego na miejsce stanowniczego wojskiego brasławskiego Demetra Massalskiego (AGAD, AR V, nr 13836, s. 22).

⁷⁷ LILEYKO 1984, s. 48–49; WIŚNIEWSKI 2015, s. 163–177. Wątpliwości wzbudza obecne w historiografii od końca XIX w. przekonanie, że gospody przyznawane posłom i senatorom *ex officio* były nieodpłatne (vide np.: GLOGER 1896, s. 89; WIŚNIEWSKI 2015, s. 163). Ta problematyka wykracza poza ramy niniejszego tekstu, jednak o przeciwnej praktyce zdają się świadczyć nieliczne wzmianki dotyczące opłat za kwatery, które zostały naznaczone przez stanowniczego (VUB, F4–(A1501) 34104, k. 21v; AUGUSTYNIAK 2006, s. 54; NGABM, F. 694, op. 2, sygn. 9779, k. 13).

⁷⁸ Inwentarz tego dworu został wydany drukiem (*Inwentarz* 1995), a w zbiorach wileńskich zachowała się inna kopia źródła (VUB, F4–(A1472) 340760). Nie odnalazłem natomiast jednoznacznej odpowiedzi na pytanie o to, gdzie zatrzymał się marszałek ze swym najbliższym otoczeniem. Znana mi korespondencja oraz rachunki odnoszą się do kamienicy Klucznika. Jedyne wzmianki w księdze związane z urządzeniem pokoi Sapiehy dotyczą wydatków na sznur do zasłon, naprawę okien oraz

wioskach⁷⁹. Nie wiadomo, jaki był standard, liczba, rozmieszczenie oraz dokładny status kwater, które miał do dyspozycji. Kosztowały go one przynajmniej 525 zł⁸⁰.

Ważną kategorią jest szeroko pojęta logistyka: wydatki serwisowe na naprawę wozów, zakup smoły, żelaza do wozów, część kosztów związanych z nową kareta przygotowywaną specjalnie na sejm elekcyjny, koszty przepraw, opłata za spichlerz na Pradze, a także należności za podkuwanie koni i za ich utrzymanie podczas pobytu w Warszawie. Zapewne nie wszystkie zwierzęta przybyły z Sapiehą do miasta⁸¹. Dla tych, które się przepawiły i już tu pozostały, wynajęto stajnię (50 zł)⁸². Niektóre, przeznaczone do jazdy wierzchem, trzymano w drugiej, na Pradze (25 zł)⁸³. Znaczną liczbę zwierząt, 50 koni, odesłano z powrotem do Ciechanowca⁸⁴, najbliższych dóbr marszałka, które na czas pobytów w Warszawie odgrywały rolę centrum logistycznego, na podobnej zasadzie jak dobra podlaskie w przypadku Radziwiłłów birżańskich⁸⁵. Największe wydatki pieniężne na transport i logistykę ponoszono oczywiście w podróży, na co dzień nie stanowiły one dla skarbu magnata obciążenia, ponieważ sięgano do potencjału własnych dóbr. Na ogólną kwotę 2151 zł, prawie 1500 zł miało związek z drogą warszawską, a pozostałe 650 zł sztucznie zawyża jeden wydatek – zakup konia dla Pawła Laskowskiego (500 zł). „Obdarowany” był sapieżyńskim klientem i wierzycielem Jana Stanisława, najprawdopodobniej

obicie pomieszczeń, co samo w sobie nie dowodzi, że je wynajmowano, ponieważ tkaniny przeznaczone do zawieszania na ścianach zabierano w podróż nawet do własnych, rzadziej użytkowanych dworów. Sapiaha postępował chyba podobnie, zważywszy na brak obić w inwentarzu Ciechanowca (VUB, F4 (A1893) 34447) oraz wzmiankę o wydatku na ćwieczki potrzebne do tamtejszych pokoi (VUB, F4 (A1501) 34104, k. 24v).

⁷⁹ Była to zwyczajna praktyka (DĄBROWSKI 2000, s. 163; WIŚNIEWSKI 2015, s. 166). Z porównania wzmiankowanych w księdze miejscowości z rejestrem przypadających na Wielkie Księstwo stanowisk (BCz, rkps 2086, s. 204) wynika, że te które Sapiaha wyznaczył sobie i/lub najbliższemu krewnym mogły znajdować się na Pradze, Bródnie oraz w okolicy Stanisławowa i Okuniewa.

⁸⁰ Dla porównania ludzie Krzysztofa II Radziwiłła, w zależności od sejmu, wydatki na ten cel szacowali na kwoty od 800 zł do 3 tys. zł (AUGUSTYNIAK 2006, s. 41–42; AGAD, AR V, nr 8080/II, s. 288). Z kolei w przypadku Mikołaja Kiszki potwierdzona jest wypłata 530 zł na gospody w 1642 r. (ZAWADZKI 2021, s. 153, 161). Koszt wynajmu kwater znacznie wzrósł po „potopie” (DĄBROWSKI 2000, s. 169).

⁸¹ Na temat odsyłania części zwierząt po uroczystym wjeździe na sejm vide DĄBROWSKI 2000, s. 163.

⁸² VUB, F4–(A1501) 34104, k. 21. Pieniądze wypłacono wdowie po Aleksandrze Del Pace, na co dzień zajmującej się m.in. handlem winem węgierskim (CHMIEL 1894, s. 170–174, 181, 182, 184, 190).

⁸³ VUB, F4–(A1501) 34104, k. 23v.

⁸⁴ „Na 50 koni, odsyłając je do Ciechanowca na dwa dni na owies, siano, słomę” wydano 25 zł (VUB, F4–(A1501) 34104, k. 13).

⁸⁵ Na temat znaczenia logistycznego podlaskich dóbr Radziwiłłów birżańskich vide m.in.: AUGUSTYNIAK 2001b, s. 226; AUGUSTYNIAK 2006; SIERBA 2017, s. 343–358.

transakcja była zatem elementem umowy – zakup konia tytułem częściowej spłaty długu, co ze źródła jednak nie wynika, stąd przydział do niniejszej kategorii⁸⁶.

Dużą grupę stanowią rozchody na kuchnię oraz żywność, w niej także koszty wyraźnie podbijał wyjazd do Warszawy i konsumpcja produktów luksusowych, aczkolwiek również w związku z tą kategorią wydatków szukano oszczędności. Część żywności – co było powszechną praktyką⁸⁷ – przywieziono ze sobą, w tym przypadku przetransportowano ją zapewne ze Słonimia na wzmiankowanych w źródle pałubach⁸⁸, a następnie składowano w spichlerzu na Pradze – odnotowano 20 zł wydane pod sam koniec pobytu na ten właśnie cel⁸⁹. Jedna z zapisek wprost dotyczy wydatku na transport żywności z Kijowca do Warszawy⁹⁰. Jest to jednoznaczne potwierdzenie, że czerpano z potencjału królewskiej innych przedstawicieli rodu; w tym przypadku chodzi o ładunek z ekonomii brzeskiej kontrolowanej przez Lwa Sapiechę. To są jedyne informacje dotyczące dużych transportów własnej żywności. Bez odpowiedzi pozostaje pytanie, czy marszałek posiadał w ślady dostojników, którzy część zapasów zakupili w Warszawie zanim rozpoczął się sejm i ceny poszły w górę⁹¹.

W momencie, gdy Sapiecha opuszczał Ciechanowiec i ruszał do Warszawy, na miejscu pozostawił dwóch myśliwców, jednak z czasu pobytu na sejmie brakuje wzmianek o dostawach dziczyzny⁹². W Warszawie najęto natomiast rybaka, któremu wypłacono 55 zł tytułem zadatku⁹³. To również była praktyka spotykana w tych kręgach, podobne wzmianki spotykamy w innych magnackich rachunkach z Warszawy, np. tych pozostałych w spuściźnie aktowej Kazimierza Jana Sapiechy⁹⁴. Ogółem na szeroko pojętą żywność, nie licząc własnych zapasów, wydano w drodze na sejm, w trakcie pobytu w Warszawie i w drodze powrotnej niemal 5804 zł. Z pozostałych 4279 zł wydanych już po elekcji, które uwzględniłem w tej kategorii, 3600 zł przeznaczono wyłącznie na wino. Te zakupy zbiegły się już w czasie z przygotowaniami do pogrzebu Gryzeldy.

⁸⁶ *Archywo inventorinè knyga* 2014, s. 134, 210.

⁸⁷ Vide m.in.: LILEYKO 1984, s. 39; DĄBROWSKI 2000, s. 164–165.

⁸⁸ VUB, F4 (A1501) 34104, k. 10. Nie wiadomo, co było we wzmiankowanym w źródle transporcie. Zachował się natomiast rejestr żywności zgromadzonej dla Sapiehy latem 1633 r., gdy na czele prywatnych chorągwi osłaniał swoje dobra przed oddziałami moskiewskimi. Do obozu zabrano wówczas m.in.: 51 fasek masła, 69 kop serów, 17 połci słoniny, 30 sadeł, 4 beczki soli, zapas przypraw (po kilka – kilkanaście funtów), 150 chlebów (upieczonych z 2 korców pszenicy), 104 woły (VUB, F4 (A4306) 36991, s. 277–280).

⁸⁹ VUB, F4–(A1501) 34104, k. 23.

⁹⁰ VUB, F4–(A1501) 34104, k. 11.

⁹¹ Wiadomo jedynie, że zachęcali go do tego kanonik wendeński oraz Bielecki; ten drugi w dniu 18 sierpnia (BCz, rkps 2086, s. 196, 245).

⁹² Na temat dostaw dziczyzny z Białegostoku do Warszawy, na potrzeby stołu znacznie lepiej zorganizowanego magnata Jana Klemensa Branickiego vide KOWECKA 1991, s. 197–198.

⁹³ VUB, F4–(A1501) 34104, k. 14.

⁹⁴ VUB, F4–37932 (A4823).

Pośród wydatków na kuchnię „sejmową” najczęstsze są ogólne wzmianki o rozchodach przekazanych do szafarza, którym był jeden z komorników. Ich częstotliwość była wysoka, codziennie lub co dwa dni odnotowywano kwoty w przedziale od 30 do 50 zł. Czasem były wyższe, co miało związek np. z obecnością gości, ale ci nie bywali u marszałkostwa często. Pomiedzy drugą połową września a końcem listopada wydatki te pochłonęły ok. 2500 zł (z owych 5804 zł). Mamy też wzmianki bardziej szczegółowe dotyczące m.in. zakupu licznych wetów i konfektów (m.in. cytryn w cukrze, smażonych pomarańczy, cukru lodowatego na ziołach i korzeniach)⁹⁵, innych drobnych sprawunków w aptece (np. wódki cynamonowej)⁹⁶, opłacenia 40 i pół garnca wina francuskiego do kuchni (54 zł)⁹⁷ czy wydatków na trunki i żywność przeznaczoną do spożycia w drodze powrotnej (m.in. 12 i pół garnca wina węgierskiego, 8 i pół garnca małmazji, 3 i jednej czwartej kwarty gorzałki, 7 i pół garnca octu winnego, 2 funty cytryn w cukrze)⁹⁸. Pod koniec pobytu w Warszawie odnotowano rozchód ponad tysiąca zł na korzenie⁹⁹ oraz co najmniej 1480 zł na wino węgierskie od Jakuba Dziaotta (Giannotta)¹⁰⁰ – przed wyjazdem regulowano przeważnie zaległe należności, płacono za skonsumowane na miejscu towary, ale obecność w mieście wykorzystano także na uzupełnienie domowych zapasów, z którymi powrócono do Słomienia¹⁰¹.

Kolejna, tradycyjnie duża kategoria wydatków, to szeroko pojęta odzież i tkaniny przeznaczone dla magnata oraz jego rodziny i dworzan. Mamy tu najróżniejsze rozchody związane z naprawą odzieży, szyciem nowych sukien, z ich farbowaniem oraz postrzyganiem sukna. Znaczące są zakupy artykułów pasmanteryjnych, wszelkiego rodzaju haftek, guzików, pasamonów, sznurków – nie były to pozycje, które jednorazowo obciążałyby szkatułę marszałka, były jednak bardzo liczne. We wspomnianym półroczu przekroczyły 400 zł, z czego aż 302 zł i 15 gr wydano w Warszawie na pasamony dla marszałkowej¹⁰². Z wydatków zasługujących na miano luksusowych na pierwszy plan wybijają się warszawskie sprawunki Gryzeldy, która nabyła m.in. trzy pary pończoszek (60 zł)¹⁰³, jedwabną koszulkę (71 zł i 15 gr – tę „sama Jej Miłość targowała”)¹⁰⁴ i 15 par soboli za 2100 zł¹⁰⁵. W ostatnim przypadku tak znaczny zakup

⁹⁵ Szerzej na temat słodyczy w kuchni staropolskiej vide np. *Staropolskie przepisy* 2016.

⁹⁶ VUB, F4-(A1501) 34104, k. 19v.

⁹⁷ VUB, F4-(A1501) 34104, k. 21v.

⁹⁸ VUB, F4-(A1501) 34104, k. 22v, 23v.

⁹⁹ W dniu 16 listopada zapłacono 620 zł „za korzenie przez aptekarza nabrane według rejestru ręką JM podpisanego” oraz 466 zł i 8 gr „za korzenie według rejestru kuchmistrzowego, co go w Warszawie pobrano” (VUB, F4 (A1501) 34104, k. 21v).

¹⁰⁰ VUB, F4 (A1501) 34104, k. 21, 23.

¹⁰¹ Dotyczyło to pięciu beczek wina węgierskiego za 850 zł (VUB, F4 (A1501) 34104, k. 23).

¹⁰² VUB, F4 (A1501) 34104, k. 23v.

¹⁰³ VUB, F4 (A1501) 34104, k. 15. Dla porównania, 5 par pończoch dla pańien z fraucymeru nabyto za 8 zł i 10 gr (VUB, F4 (A1501) 34104, k. 24v).

¹⁰⁴ VUB, F4 (A1501) 34104, k. 15.

¹⁰⁵ VUB, F4 (A1501) 34104, k. 16v.

nie wydaje się sam w sobie zaskakujący, zastanawia jednak to, że Sapiehowie ze swoimi możliwościami i kontaktami dokonali go akurat w Warszawie. Towar przywędrował ze Wschodu, dlatego przypuszczam, że na Litwie byłaby szansa na to, by zaoszczędzić na koszcie soboli. Być może futra były szczególnie piękne i potrzebne młodej żonie dla podkreślenia jej nowego statusu, dlatego nie odwlekano decyzji o ich nabyciu.

Zdarzają się rozchody, o których mamy więcej informacji, ponieważ znajdują potwierdzenie w korespondencji. Przykładem są wydatki na odzież dla dwóch lokajów, o którą marszałkowa upominała się pod koniec września, a już na początku października dziękowała za przesyłkę, równocześnie ganiąc robotę, bowiem należałoby warszawskim „krawcom sukno dać, a rozkazać tak zrobić jako zażywają” lokaje obecni przy dworze królewskim¹⁰⁶. W pierwszej kolejności dopłacono jednak 4 zł za nowe lokajskie kapelusze, ponieważ te nabyte za 8 zł i po 28 września wysłane przebywającej jeszcze w Tykocinie Gryzeldzie okazały się za małe¹⁰⁷. Natomiast wydatki na suknie dla lokajów, nie licząc nabytego jeszcze we wrześniu czarnego pakłaku, częściowo opłacono 10 listopada (12 łokci falendyszu – 60 zł; 6 łokci baje błękitnej – 8 zł; 80 łokci pasamonu – 16 zł; 10 tuzinów guzików – 6 zł i 10 gr; 4 łuty jedwabiu – 4 zł)¹⁰⁸, a pozostały rachunek uregulowano dopiero na dzień przed wyjazdem, tzn. 16 listopada (czarne płótno – 2 zł, 9 łokci płótna białego – 3 zł, haftki i płótno do kołnierzy – 1 zł, łokieć adamaszku – 5 zł, 12 łokci sznurka – 1 zł, postrzyganie – 1 zł i 6 gr, robocizna – 10 zł)¹⁰⁹. Ogółem wydano na tę odzież 129 zł i 16 gr. Z płatnością zwlekano, najprawdopodobniej jednak suknie były gotowe wcześniej.

Nie w każdym przypadku zakupy oraz zlecane usługi można było odłożyć na ostatnią chwilę. Przed przyjazdem na sejm poniesiono ważne wydatki związane m.in. z barwą dla piechoty¹¹⁰. Tu zauważalna jest pewna prawidłowość. Tkaniny i inne materiały dla szeregowych członków orszaku nabyto w dobrach Sapiehy, prace zlecono miejscowym rzemieślnikom, zadbano też o należyłą prezencję ludzi – suknie dla pachółków, których ściągnięto z Ikaźni i Bychowa, dość odległych ośrodków, wykonali krawcy z Ciechanowca, opłaceni na kilka dni przed przyjazdem do głównego centrum politycznego Rzeczypospolitej. Wydana pod koniec podróży odzież z pewnością prezentowała się na swoich użytkownikach lepiej, niż gdyby otrzymali ją przed wyruszeniem w drogę. Odnośnie do ubrań i tkanin zakupionych w Warszawie, to pochłonęły blisko 4700 z 11 303 zł przypadających na tę kategorię. Zauważalne były tu rozchody na bieżące, elekcyjne potrzeby, co dotyczyło np. czarnego

¹⁰⁶ LNNBU, F. 103, dz. I, teka VIII, sygn. 131 (1183); 132 (1184).

¹⁰⁷ VUB, F4 (A1501) 34104, k. 12v, 14v.

¹⁰⁸ VUB, F4 (A1501) 34104, k. 19.

¹⁰⁹ VUB, F4 (A1501) 34104, k. 12v; 14v; 19; 22.

¹¹⁰ VUB, F4 (A1501) 34104, k. 11.

pakłaku do okrycia karety¹¹¹ oraz marszałkowskiego siodła¹¹², czarnego sukna na stoły¹¹³, elementów żałobnej garderoby marszałka¹¹⁴, drobnych nakładów na naprawę namiotu perskiego¹¹⁵. Kilka pozycji na liście miało związek z wykonaniem specjalnie na tę okazję reprezentacyjnych stołków¹¹⁶. Pod względem wysokości ekspensów zdecydowanie dominowała jednak w tym segmencie konsumpcja dóbr luksusowych, której przykłady wskazałem wyżej.

Rozrywka nie była przesadnie kosztowną kategorią, ale analiza składających się na nią rekordów prowadzi przynajmniej do jednej interesującej obserwacji. Pośród rozchodów warszawskich na pierwszy plan wysuwa się nieobecność cotygodniowych sum na utrzymanie karła (zaliczonych w poczet wynagrodzeń) oraz brak długów karciany¹¹⁷. Tymczasem oba rodzaje wydatków pojawiły się od razu po powrocie do Ciechanowca i regularnie odnotowywane były na Litwie. Sapieha wypłacał je nawet podczas choroby i na krótko po śmierci żony, zatem wstrzeźliwość w czasie pobytu w Warszawie nie była, jak przypuszczam, wyrazem indywidualnych wyborów, a wzmocnionej środowiskową presją żałoby. Hazard karciany prawdopodobnie nie uchodził senatorowi w obecności oczekującego na pochówek ciała monarchy, jednakże w Słonimiu, pomimo trwających przygotowań do pogrzebu żony, był już przezeń uprawiany¹¹⁸.

Ujęte w księdze rozchody na cele pobożne wpisują się w pewien schemat, od którego pobyt w Warszawie nie odbiegał. Co najwyżej zaowocował nieco bardziej okazjonalnymi ofiarami dla bonifratrów z Łowicza (5 zł)¹¹⁹ i dwóch jezuitów z Braniewa (55 zł)¹²⁰, pod względem regularnie wypłacanych drobnych sum dla ubogich zauważalna jest jednak ciągłość wydatków¹²¹. To samo dotyczy preferencji marszałka. Sapieha najchętniej wspierał konwenty bernardyńskie, czego dowodzą fundacje (jego własne oraz osób z nim związanych – ojca, brata, niektórych klientów),

¹¹¹ VUB, F4 (A1501) 34104, k. 12v.

¹¹² VUB, F4 (A1501) 34104, k. 14.

¹¹³ VUB, F4 (A1501) 34104, k. 14.

¹¹⁴ Opłacono m.in. 5 i pół łokcia czarnego pakłaku na ferezję – 19 zł, 3 i pół łokcia czarnego pakłaku oraz dodatki do kurty, 12 łokci czarnej kitajki na pas – 7 zł i 6 gr, 4 czarne skóry na obuwie – 14 zł i 20 gr (VUB, F4 (A1501) 34104, k. 13v, 15v, 18).

¹¹⁵ VUB, F4 (A1501) 34104, k. 12, 13v, 14.

¹¹⁶ VUB, F4 (A1501) 34104, k. 11, 13, 13v.

¹¹⁷ Spośród rozchodów warszawskich jedyny związek z grą miała suma 1 zł i 15 gr przeznaczona na naprawę skrzyni karcianej (VUB, F4 (A1501) 34104, k. 16).

¹¹⁸ Pierwsza wzmianka o wydatkach na grę odnotowana została w Ciechanowcu pod datą 25 listopada. Później pojawiają się już regularnie, nawet podczas choroby i po śmierci marszałkowej (19 stycznia, 31 stycznia, 3 lutego, 5 marca, 13 marca).

¹¹⁹ VUB, F4 (A1501) 34104, k. 13v.

¹²⁰ VUB, F4 (A1501) 34104, k. 12v.

¹²¹ VUB, F4 (A1501) 34104, k. 13, 14v, 18, 22, 28v, 30v, 39v, 40, 40v.

wybór miejsca pochówku, a także wzmianki w korespondencji¹²². Potwierdza to również rejestr wydatków marszałka, który u bernardynów złożył datek na mszę zaduszną (2 listopada – 15 zł)¹²³, a jego nadworny kapelan był członkiem zakonu¹²⁴. W księdze odnotowano wreszcie ofiary na rzecz zakonników ze Słonimia (25 grudnia – 50 zł, 13 lutego – 50 zł, 26 lutego – 50 zł)¹²⁵, Nieświeża (19 marca – 50 zł)¹²⁶, Grodna (14 lutego – 60 zł)¹²⁷ – w większości związane ze śmiercią żony. Natomiast najwyższa potwierdzona suma to 100 zł dla bernardynów na Pradze, przekazana po obiorze Władysława IV¹²⁸.

Wydatki dowodzą, że udział magnata w elekcji, jakkolwiek wymagający absorbujących przygotowań, przynajmniej w pewnej mierze był improwizowany. Nie miało to wyłącznie związku ze szczupłością czasu i dostępnymi zasobów, w istocie była to częsta praktyka¹²⁹. Niewątpliwie istniała grupa potrzeb, które koniecznie należało zaspokoić przed wyjazdem (jak transport, zgromadzenie zapasów żywności lub poniesienie części kosztów związanych z asystencją), ale były i takie, które mogły zostać zrealizowane już w trakcie sejmku, w Warszawie, gdzie niektóre kategorie towarów były bardziej dostępne aniżeli na litewskiej prowincji. Z perspektywy centrum łatwiej było też nadążyć za trendami aktualnie obowiązującymi w modzie, na czym Sapiehom najwyraźniej zależało i czego dowodzi omówiona sprawa sukni dla lokajów.

Płatności dokonywano w zróżnicowany sposób. Niektóre rozchody regulowano na bieżąco, jednak – rzecz to w tej epoce powszednia – często posiłkowano się kredytem, pobierając towar z obowiązkiem późniejszej spłaty kupca lub sługi, który założył pieniądze za patrona. Świadczą o tym liczne pozycje opłacone pod sam koniec pobytu w Warszawie, zwłaszcza w dniach 15–17 listopada¹³⁰. Część z nich, co wprost zapisano, było należnościami za odebrane wcześniej zakupy. Taka forma rozliczenia była szczególnie popularna w kontaktach z kupcami, kramarzami lub aptekarzami, u których zaopatrywano się regularnie w większe ilości towaru. Było to wygodne w obliczu problemów z dostępnością gotówki na rynku. Co więcej świadczyło o prestiżu i zaufaniu wobec kupującego, ponieważ nie każdy mógł robić

¹²² LULEWICZ 1992–1993, s. 628; KAŁAMAJSKA-SAEED 2013, s. 65–66; GRYKO-ANDREJUK 2023, s. 90; LNNBU, F. 103, dz. I, teka VIII, sygn. 142 (1194).

¹²³ VUB, F4 (A1501) 34104, k. 18.

¹²⁴ VUB, F4 (A1501) 34104, k. 15v.

¹²⁵ VUB, F4 (A1501) 34104, k. 29, 37, 39.

¹²⁶ VUB, F4 (A1501) 34104, k. 40v.

¹²⁷ VUB, F4 (A1501) 34104, k. 37v.

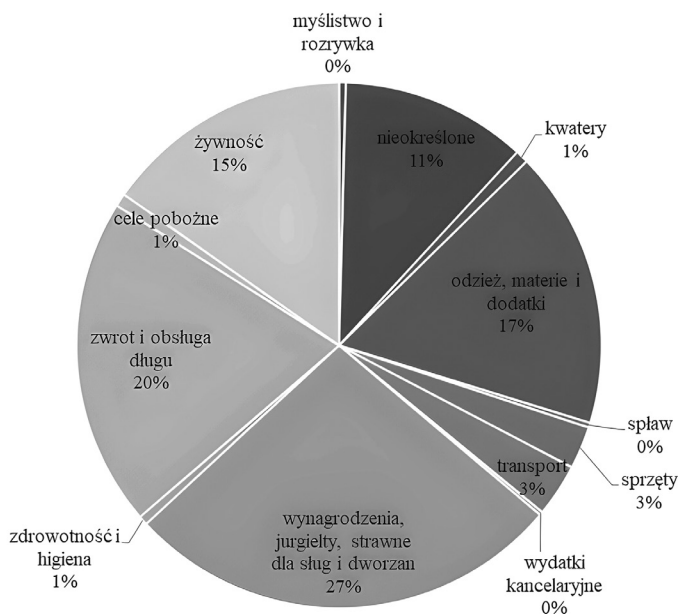
¹²⁸ VUB, F4 (A1501) 34104, k. 21v.

¹²⁹ Podobną obserwację, ale na podstawie większej bazy źródłowej, poczyniono w odniesieniu do Krzysztofa II Radziwiłła (AUGUSTYNIAK 2006, s. 42).

¹³⁰ VUB, F4 (A1501) 34104, k. 20v–24.

zakupy w ten sposób. Wiadomo też, że to rozwiązanie bywało droższe od zakupów za gotówkę, choć dla pierwszej połowy XVII w. nie jest mi znana skala różnic¹³¹.

Wykres 3. Struktura wydatków na potrzeby dworu J.S. Sapięhy.

Opracowanie własne na podstawie: VUB, F4 (A1501) 34104.

Na podstawie przeanalizowanego rejestru rozchodów nie pokuszę się o wnioski dotyczące indywidualnych preferencji Sapięhy. Nie zidentyfikowałem choćby jednej pozycji, którą wprost można by powiązać z chorobą magnata. Być może dlatego, że od czasu pojawienia się jej objawów był to stabilniejszy okres w jego życiu. Marszałek najwięcej pieniędzy przeznaczał natomiast na asystencję i wynagrodzenia, spłatę długów, tkaniny, wino oraz zamorskie przyprawy. Jego zwyczaje konsumpcyjne nie odbiegały zatem od środowiskowej normy pod względem rodzaju wydatków oraz ich proporcji¹³². Charakterystyczna dla epoki była także strategia budowy wielkopańskiego wizerunku, którą obrał, wyrażająca się w obfitości. Orszaki musiały być liczne, a stoły suto zastawione¹³³. Najczęściej wydatki były także skorelowane

¹³¹ KLONDER 2020, s. 119–120. Szczegółowo na temat kredytowania zakupów przez magnaterię w XVIII w. vide NIEMIRA 2022, s. 102–112.

¹³² Vide np.: SIEKIERSKI 1992, s. 266, 269; ZAWADZKI 2021, s. 160–161.

¹³³ Taka konsumpcja mieści się w koncepcji „starego” luksusu; vide VRIES 2003, s. 41–43; BERG 2005, s. 32, 38–39.

z przychodami, co oznaczało, że pieniądze, które wpływały do magnackiego skarbcza, bardzo szybko lokowano w prestiż, przeznaczano je na ostentacyjną konsumpcję i zakup luksusowych dóbr¹³⁴.

PODSUMOWANIE

Bezkrólewie po śmierci Zygmunta III przebiegało bez większych zakłóceń. Analiza wydatków piastującego wysoki urząd senatora i jednego z największych posiadaczy ziemskich w Wielkim Księstwie Litewskim, który nie był jednak aktywnie zaangażowany w życie publiczne, tym bardziej pozwala na oderwanie się (a przynajmniej na zdystansowanie się) od perspektywy *stricte* politycznej. Nie wiążę przeanalizowanych rozchodów przede wszystkim z rywalizacją pomiędzy wielkimi rodami o władzę. Kwestią kluczową było tu podkreślenie statusu i należyta oprawa udziału w sejmie wysokiego rangą urzędnika, a także troska o godne reprezentowanie rodu, co prawda już w okresie, gdy Sapiehowie znaleźli się na progu kryzysu.

Katalog potencjalnych pytań, które mogą się nasunąć przy lekturze magnackich ksiąg percepty i dystrybuty jest szeroki. To, co w tym przypadku wydaje mi się najważniejsze, sprowadza się do odniesienia funkcjonowania tego dworu podczas elekcji do innych dworów magnackich pod względem liczebności, kosztów utrzymania i zaplecza materialnego magnata. Materiału porównawczego, z konieczności, szukałem w źródłach narracyjnych i korespondencji. W tabeli zamieszczam porównanie orszaku Sapiehy z asystencją i wydatkami kanclerza wielkiego litewskiego Albrychta Stanisława Radziwiłła – dane, niezbyt obfite w szczegóły, dotyczą tego samego sejmu, co jest ich największą wartością (tab. 4).

Tab. 4. Porównanie ogólnej liczebności orszaków oraz wydatków poniesionych podczas elekcji 1632 r. przez J.S. Sapiehę i A.S. Radziwiłła (oprac. K. Żojdź)

Magnat	Jan Stanisław Sapieha	Albrycht Stanisław Radziwiłł
Koszty poniesione w drodze oraz podczas elekcji	około 34 500 zł + żywność	około 32 000 zł + żywność
Liczebność orszaku	około 280 osób (około 340 osób, wliczając poczty rękodajnych)	300 osób
Źródło	VUB, F4-(A1501) 34104	A.S. Radziwiłł, <i>Pamiętnik</i> , t. I, s. 244

Podsumowując oprawę udziału marszałka wielkiego litewskiego w obiorze Władysława IV, w wymiarze czysto reprezentacyjnym Sapieha wystąpił okazale.

¹³⁴ MANIKOWSKI 1991, s. 186–190.

Nie gorzej niż porównywalni rangą i urodzeniem senatorowie, co wiązało się z ogromnymi, ale koniecznymi do poniesienia wydatkami¹³⁵. Biorąc pod uwagę przytoczone w innym miejscu dane na temat przychodów do skarbów litewskich magnatów z pierwszych dekad XVII w., to takie koszty udziału w elekcji stanowiłyby dla każdego z nich kilkadziesiąt procent rocznej percepty¹³⁶. Na tym nie koniec, nagła potrzeba zorganizowania ogromnych pieniędzy wiązała się zwykle z uszczupleniem przyszłych przychodów. Było to konsekwencją akcji kredytowej oraz oddania części swoich dóbr w dzierżawę. Konsekwencją, która schodziła jednak na dalszy plan, wobec obowiązku zmanifestowania swojego statusu i wpływów.

ANEKS

ZESTAWIENIE REJESTRÓW WYPŁATY SUCHYCH DNI

Kategoria	Suchedni michałowskie	Stawka w złotych	Suchedni nowoletnie	Stawka w złotych
Słudzy	Niewiastowski	40	Baka	40
	Baka	40	Adamczewski	40
	Adamczewski	40	Jan Krzczotowski nieboszczyk	40
	Jan Krzczotowski	40	Zieliński	40
	Maciej Jeleński	50	Jerzy Wrangel	20
	Jerzy Zieliński	40	Rossa	25
	Jerzy Wrangel	20	X	X
	Mora	20	X	X
Komornicy	Potopolski	X	Kalinicki	25
	Kalinicki	25 + 14 na futro	Aleksander Borkowski	15
	Aleksander Borkowski	15 + 14 na futro	Sadowski	15
	Sadowski	15 + 14 na futro	Jan Brzozowski	15
	Bykowski	15 + 14 na futro	Kunicki	15
	Kunicki	15 + 14 na futro	Wołosowski	15
	Jan Brzozowski	15 + 14 na futro	Trybuszko	10

¹³⁵ Wydatki sejmowe najzamożniejszych magnatów miały w tym okresie przekraczać 20 000 zł (CZAPLIŃSKI, DŁUGOSZ 1982, s. 199; DĄBROWSKI 2000, s. 168). Dla porównania, wydatki litewskiego dostojnika, podskarbiego wielkiego Mikołaja Kiszki na sejmie nadzwyczajnym 1642 r. (11–26 lutego) wyniosły co najmniej 13 314 zł, a Jarosław Zawadzki szacował całkowity koszt wyjazdu magnata do Warszawy na 15 tys. zł, uznając tę kwotę za bardzo wysoką jak na możliwości finansowe podskarbiego (ZAWADZKI 2021, s. 153–155).

¹³⁶ ŻOJDŹ 2023, s. 254–255.

	Wołosowski	15 + 14 na futro	Andrzej Dubina	15
	Trybuszko	10 + 14 na futro	Godebski	15
	Godebski	15 + 14 na futro	Kamiński	10
	Jan Trzebiński	10 + 14 na futro	Zieliński młodszy	10
	Andrzej Dubina	10 + 14 na futro	Jelski	10
	Kamiński	10 + 14 na futro	Jeleński	10
	Zieliński młodszy	10 + 14 na futro	Kotowicz	10
	Jelski	10 + 14 na futro	Bartłomiej Samuel Kobyliński	10
	Jeleński	10 + 14 na futro	Świdło	10
	Kotowicz	10 + 14 na futro	Dambrowski	10
	Bartłomiej Samuel Kobyliński	10 + 14 na futro	Myśliborski	10
	Świdło	10 + 14 na futro	Trębacz	15
	Dambrowski	10 + 14 na futro	X	X
	Myśliborski	10 + 14 na futro	X	X
	Trębacz	15 + 14 na futro	X	X
Pokojowi	Ozeusz	20	Ozeusz	20
	Wicinowski	20	Wicinowski	20
	Woyniłłowicz	15	Woyniłłowicz	15
	Wnuczko	10	Zaraneek	10
	Zaraneek	10	Strumiłło	10
	X	X	Wespazjan Kon- stanty Żardecki	10
Insza dworna czeladź	Jan kredenser	10 + 14 na kożuch	kredenser	10
	chłopiec kredensera	3 + 3 na kożuch	chłopiec kredensera	3
	piwniczny	8 + 14 na futro	piwniczny	8
	chłopiec piwnicznego	3 + 3 na kożuch	chłopiec piwnicznego	3
	Jelnicka	15	Jelnicka	15
	Luszczyc szatny	8 + 8 na kożuch	Luszczyc szatny	8
Myśliwcy	Michałek	5 + 8 na kożuch	Michałek	5
	Jan	10 + 8 na kożuch	Jan	10
	Łukaszek	3 + 4 na kożuch	Łukaszek	3
	Jan pomocnik	3 + 4 na kożuch	Iwan pomocnik	3
	Ladachowiec	3 + 3 na kożuch	Ladachowiec	2
	Stefanek	3 + 3 na kożuch	Stefanek	2

Czeladź kuchenna	Matiasz Czech (pasztetnik)	20 + 8 na kożuch	Matiasz pasztetnik	20
	Andrzej ślepy	10 + 8 na kożuch	Andrzej ślepy	10
	Łukasz Szyc	15 + 8 na kożuch	Łukasz Szyc	15
	Andrzej Gross	8 + 4 na kożuch	Andrzej Gross	8
	Szymon piekarz	12 + 4 na kożuch	Szymon piekarz	12
	Kozioł pomocnik	4 + 4 na kożuch	Kozioł pomocnik	4
	Piotr kuchcik	2/15	Piotr kucharz	2/15
	Mazurek	5	Mazurek	5
	piekarczyk	2/15	piekarczyk	2/15
	spiżarny	6	spiżarny	6
	Siemiatycki kucharz	5	Siemiatycki	5
	Piotuszek kuchcik	2/15	Piotuszek	2/15
	Aleksander	3	Alexander kuchcik	3
	rzeźnik	6	rzeźnik	6
Czeladź stajenna	Grzesiek masztalerz	5 + 3 na kożuch	Pawełek masztalerz	5
	Jan masztalerz	5 + 3 na kożuch	Grzesiek masztalerz	5
	Fiodor masztalerz	5 + 3 na kożuch	Dalej odnotowano niewymienionych z imienia stangretów (5), ich forytarzy (5) oraz woźnicę. Dominującą stawką wynagrodzenia były 3 złote i 9 gr (stangreci) i 3 złote wraz z dodatkiem (fortytarze i woźnica). Jedynie dla jednego stangreta przewidziano podstawę w wysokości 5 złotych.	
	Pawełek masztalerz	5 + 3 na kożuch		
	Jan Magier	5 + 3 na kożuch		
	Dalej odnotowano niewymienionych z imienia stangretów (10), ich forytarzy (10) oraz trzech woźniców. Dominującą stawką wynagrodzenia były 3 złote i 9 gr wraz z dodatkiem na kożuch (stangreci i woźnice) i 3 złote wraz z dodatkiem (fortytarze). Jedynie dla dwóch stangretów przewidziano podstawę w wysokości 5 złotych.			

WYKAZ CYTOWANYCH ŹRÓDEŁ I LITERATURY PRZEDMIOTU

ŹRÓDŁA RĘKOPIŚMIENNE I MATERIAŁY NIENAPUBLIKOWANE

- AGAD [= Archiwum Główne Akt Dawnych], AR [= Archiwum Radziwiłłów], dział II, ks. 7, 68; dział V, sygn. 8080/II, 13836; dział XI, nr 30; dział XXIX, nr 24, 24a
 BCz [= Muzeum Narodowe w Krakowie, Biblioteka książąt Czartoryskich], rkps 2086
 B.PAN Kr. [= Biblioteka Polskiej Akademii Umiejętności i Polskiej Akademii Nauk w Krakowie], rkps 347, 362

- CDIAUK [= Centralnyj derżawnyj istorycznyj archiw Ukrainy, Kyjiw], Fond 48, op. 1, sygn. 858
- GAWRON 2023 = Przemysław Gawron, „Organizacja husarii w Wielkim Księstwie Litewskim w latach 1600–1635”, mps niepublikowanego artykułu, 2023
- GRYKO-ANDREJUK 2023 = Beata Gryko-Andrejuk, „Działalność fundatorska Sapienhów różańskich w XVII wieku”, mps. pracy doktorskiej złożonej na Uniwersytecie w Białymstoku
- LNNBU [= Lwiwska Nacionalna Naukowa Biblioteka Ukrainy imeni Wasyla Stefanyka], Fond 103, dział I, teka VIII, sygn. 131 (1183), 132 (1184), 139 (1191), 142 (1194)
- LMAVB [= Lietuvos mokslų akademijos Vrublevskių biblioteka], Fondas 17, rkps 106; Fondas 139, rkps 881, 2022, 2078
- NGABM [= Nacyjanalny gistoryczny archiū Bielarusi w Mińsku], Fond 694, op. 2, sygn. 4959, 9779, 10729; Fond 1747, op. 1, nr 4
- VUB [= Vilniaus universiteto biblioteka], F4–(A188) 13681, F4–(A1305) 39610, F4–(A1472) 340760, F4–(A1501) 34104, F4–(A1893) 34447, VUB, F4–(A4306) 36991, F4–37932 (A4823), F5-A29-5279, F. 5-B67-3408

ŹRÓDŁA DRUKOWANE I LITERATURA PRZEDMIOTU

- Administracja* 2009 = *Administracja i życie codzienne w dobrach Radziwiłłów XVI–XVIII wieku*, red. Urszula Augustyniak, Warszawa 2009
- Archyvo inventorinė knyga* 2014 = *Kazimiero Leono Sapiegos archyvo inventorinė knyga (1647/1648 m.)*, oprac. Darius Antanavičius, Algirdas Baliulis, Vilnius 2014
- AUGUSTYNIAK 2001a = Urszula Augustyniak, *Drewniane dwory Radziwiłłów birżańskich w pierwszej połowie XVII wieku – rezydencje czy siedziby?*, w: *Rezydencje w średniowieczu i czasach nowożytnych*, red. Edward Opaliński, Tomasz Wiślicz, Warszawa 2001, s. 102–124
- AUGUSTYNIAK 2001b = Urszula Augustyniak, *Dwór i klientela Krzysztofa Radziwiłła (1585–1640), mechanizmy patronatu*, Warszawa 2001
- AUGUSTYNIAK 2003 = Urszula Augustyniak, *Inwentarze mienia radziwiłłowskiego z XVI–XVII wieku jako źródło do historii mentalności i życia codziennego – możliwości badań*, „Kwartalnik Historii Kultury Materialnej”, LI, 2003, 2, s. 231–248
- AUGUSTYNIAK 2006 = Urszula Augustyniak, *Siedziby sejmowe litewskiego magnata w Warszawie w I połowie XVII w.*, „Rocznik Warszawski”, XXXIV, 2006, s. 35–56
- BARWICKA-MAKULA = Aleksandra Barwicka-Makula, *Stół królewski podczas uroczystości weselnych Zygmunta III Wazy i Anny Austriaczki w 1592 roku*, w: *Historia naturalna jedzenia: między antykiem a XIX wiekiem*, red. Beata Możejko, Gdańsk 2012, s. 173–179
- BERG 2005 = Maxine Berg, *Luxury and Pleasure in Eighteenth-Century Britain*, Oxford University Press 2005
- CHMIEL 1894 = Adam Chmiel, *Ustawy cen dla miasta Starej Warszawy od roku 1606 do roku 1627*, Kraków 1894
- CZAPLIŃSKI 1959 = Władysław Czapliński, *Na dworze króla Władysława IV*, Warszawa 1959
- CZAPLIŃSKI, DŁUGOSZ 1982 = Władysław Czapliński, Józef Długosz, *Życie codzienne magnaterii polskiej w XVII wieku*, Warszawa 1982

- CZERMAK 1901 = Wiktor Czermak, *Na dworze Władysława IV*, w: *Studia historyczne*, Kraków 1901
- CZWOŁEK 2012 = Arkadiusz Czwołek, *Piórem i buławą: działalność polityczna Lwa Sapiehy, kanclerza litewskiego, wojewody wileńskiego*, Toruń 2012
- DĄBROWSKI 2000 = Janusz S. Dąbrowski, *Senat koronny. Stan sejmujący w czasach Jana Kazimierza*, Kraków 2000
- DŁUGOSZ 1972 = Józef Długosz, *Mecenat kulturalny i dwór Stanisława Lubomirskiego wojewody krakowskiego*, Wrocław 1972
- ELIAS 1985 = Norbert Elias, *The Court Society*, Oxford 1983
- FABIANI 1996 = Bożena Fabiani, *Życie codzienne na zamku królewskim w epoce Wazów*, Warszawa 1996
- FERENC 2014 = Marek Ferenc, *Dwór Zygmunta Augusta. Organizacja i ludzie*, Oświęcim 2014
- GLOGER 1896 = *Słownik rzeczy starożytnych*, oprac. Zygmunt Gloger, Kraków 1896
- GOSZCZYŃSKI 2016 = Artur Goszczyński, *Taksa warszawska z 11 października 1632 roku. Przyczynek do spraw organizacji elekcji Władysława IV*, w: *Wokół wolnych elekcji w państwie polsko-litewskim XVI–XVIII wieku. Oznaczeniu idei wyboru – między prawami a obowiązkami*, red. Mariusz Markiewicz, Dariusz Rolnik, Filip Wolański, Katowice 2016, s. 244–256
- GOSZCZYŃSKI 2018 = Artur Goszczyński, *Podróże edukacyjne Jana Stanisława Sapiehy (1589–1635)*, w: *Wielkie rody dawnej Rzeczypospolitej*, t. I: *Sapiehowie*, red. Tomasz Ciesielski, Mariusz Sawicki, Opole 2018, s. 391–410
- GRYKO-ANDREJUK 2019 = Beata Gryko-Andrejuk, *Choroba psychiczna? Relacje Jana Stanisława Sapiehy z rodziną i otoczeniem*, w: *Honestas et turpitude. Magnateria Rzeczypospolitej w XVI–XVIII wieku*, red. Ewa Dubas-Urwanowicz, Marta Kupczewska, Karol Łopatecki, Jerzy Urwanowicz, Białystok 2019, s. 371–382
- INGLOT 1931 = Stefan Inglot, *Sprawy gospodarcze Lwa Sapiehy 1588–1607*, w: *Studia z historii społecznej i gospodarczej poświęcone prof. dr. Franciszkowi Bujakowi*, Lwów 1931, s. 165–226
- Inwentarz* 1995 = *Inwentarz warszawskiego dworu Lwa Sapiehy z 1630 r.*, oprac. Krystyna Makowska, „Rocznik Warszawski”, XXV, 1995, s. 189–200
- JANUSZEK SIERADZKA 2017 = Agnieszka Januszek-Sieradzka, *Królowa Barbara Radziwiłłówna w dworskim mikroświecie*, Lublin 2017
- JARCZYKOWA 2019 = Mariola Jarczykowa, *Korespondencja i literatura okolicznościowa w kręgu magnaterii Wielkiego Księstwa Litewskiego*, Katowice 2019
- JASNOWSKI 2014 = Józef Jasnowski, *Mikołaj Czarny Radziwiłł (1515–1565): kanclerz i marszałek ziemski Wielkiego Księstwa Litewskiego, wojewoda wileński*, Oświęcim 2014
- JURKIEWICZ 1991 = Jan Jurkiewicz, *Powinności włościan w dobrach prywatnych w Wielkim Księstwie Litewskim w XVI–XVII wieku*, Poznań 1991
- KACZOROWSKI 1986 = Włodzimierz Kaczorowski, *Sejmy konwokacyjny i elekcyjny w okresie bezkrólewia 1632 r.*, Opole 1986
- KADZIK 2017 = Dominik Kadzik, *Utrzymanie królewskiej teściowej. Wizyta Marii Bawarskiej podczas wesela Zygmunta III Wazy z Anną Habsburg (23 maja – 16 czerwca 1592 r.)*, Kraków 2017

- KAŁAMAJSKA-SAEED 2013 = Maria Kałamajska-Saeed, *Kościół p.w. Trójcy św. i klasztor bernardynów*, w: *Kościół i klasztory rzymskokatolickie dawnego województwa nowogródzkiego*, t. III: *Miasto Słonim*, red. Maria Kałamajska-Saeed, Kraków 2013
- KEMPA 2003 = Tomasz Kempa, *Urzednicy i klienci Mikołaja Krzysztofa Radziwiłła Sierotki*, „Lituano-Slavica Posnaniensia. Studia Historica”, IX, 2003, s. 193–221
- KLONDER 2019 = Andrzej Klonder, *Mieszczańskie cnoty magnatów – gospodarność, oszczędność, skąpstwo. Refleksje nieco przewrotne*, w: *Honestas et turpitudō. Magnateria Rzeczypospolitej w XVI–XVIII wieku*, red. Ewa Dubas-Urwanowicz, Marta Kupczewska, Karol Łopatecki, Jerzy Urwanowicz, Białystok 2019, s. 435–446
- KLONDER 2020 = Andrzej Klonder, *Prowincjusze i detaliści. Drobny handel i rzemiosło w Rzeczypospolitej w XVII – początku XVIII wieku*, Warszawa 2020
- KOWECKA 1991 = Elżbieta Kowicka, *Dwór „najrzędniejszego w Polsce magnata”*, Warszawa 1991
- KRAWCZUK 2019 = Wojciech Krawczuk, *Wierni królowi. Szwedzi i Finowie na uchodźstwie w Rzeczypospolitej Obojga Narodów w pierwszej połowie XVII wieku*, Kraków 2019
- KUCHARSKI 2012 = Tomasz Kucharski, *Przepisy porządkowe na zjazdach elekcyjnych w latach 1587–1674*, „Studia Iuridica Toruniensia”, X, 2012, s. 82–122
- KUCHOWICZ 1992 = Zbigniew Kuchowicz, *Człowiek polskiego baroku*, Łódź 1992
- KULA 1963 = Witold Kula, *Problemy i metody historii gospodarczej*, Warszawa 1963
- LEITSCH 1999 = Walter Leitsch, *Finanse i działalność budowlana dworu królewskiego w latach 1626–1629*, Warszawa 1999
- LEITSCH 2009 = Walter Leitsch, *Das Leben am Hof Königs Sigismunds III. von Polen*, t. II, Wien–Kraków 2009
- LESKIEWICZOWA 1964 = Janina Leskiewiczowa, *Próba analizy gospodarki dóbr magnackich w Polsce: dobra wilanowskie na przełomie XVIII/XIX wieku*, Warszawa 1964
- LIEDKE 2016 = Marzena Liedke, *Rodzina magnacka w Wielkim Księstwie Litewskim w XVI–XVIII wieku. Studium demograficzno-społeczne*, Białystok 2016
- LILEYKO 1984 = Jerzy Lileyko, *Życie codzienne w Warszawie za Wazów*, Warszawa 1984
- LULEWICZ 1992–1993 = Henryk Lulewicz, *Jan Stanisław Sapieha*, w: *Polski słownik biograficzny*, XXXIV, 1992–1993, s. 624–629
- MANIKOWSKI 1991 = Adam Manikowski, *Toskańskie przedsiębiorstwo arystokratyczne w XVII wieku. Społeczeństwo elitarnej konsumpcji*, Warszawa 1991
- MAĆZAK 1976 = Antoni Maćzak, *Pieniądz i społeczeństwo w Rzeczypospolitej XVI–XVII w.*, „Roczniki Dziejów Społecznych i Gospodarczych”, XXXVII, 1976, s. 63–85
- MAĆZAK 1987 = Antoni Maćzak, *Dwór w systemach władzy i kultury europejskiej XVI i XVII w. Przegląd najnowszych badań*, w: *Studia nad gospodarką, społeczeństwem i rodziną w Europie późnofeudalnej*, red. Jerzy Topolski, Lublin 1987, s. 167–178
- MICHALEWICZ 1965 = Jerzy Michalewicz, *Z badań nad konsumpcją spożywczą w Polsce. Kuchnia królewska Zygmunta III*, „Kwartalnik Historii Kultury Materialnej”, XIII, 1965, 4, s. 701–718
- MICHALEWICZ 1966 = Jerzy Michalewicz, *Dwór szwedzki Zygmunta III w latach 1587–1600*, „Odrodzenie i Reformacja w Polsce”, XI, 1966, s. 161–180
- MIŁUŃSKI 2009 = Marek Miłuński, *Zarząd dóbr Bogusława Radziwiłła w latach 1636–1669*, w: *Administracja i życie codzienne w dobrach Radziwiłłów XVI–XVIII wieku*, red. Urszula Augustyniak, Warszawa 2009, s. 195–283

- NIEMIRA 2022 = Konrad Niemira, *Honor bez egzageracji. Magnackie zakupy i świat rzeczy paryskich w XVIII wieku*, Warszawa 2022
- OLSZEWSKI 1633 = Jakub Olszewski, *Tytuł po tytułach należony po zgubionych jaśnie wielmożney paniey a paniey Jey M. P. Gryzelle Wodyńskiej Sapieżyney marszałkowej wielkicy W. X. L. słonimskicy bludmińskiej etc. etc. Starościnyey*, Wilno 1633
- Ordynacja 2004 = *Ordynacja dworu Zygmunta III z 1589 roku*, oprac. Krzysztof Chłapowski, Warszawa 2004
- PILASZEK 2002 = Małgorzata Pilaszek, *Litewskie procesy czarownic w XVI–XVIII w., „Odrodzenie i Reformacja w Polsce”*, XLVI, 2002, s. 7–35
- PIRAMIDOWICZ 2012 = Dorota Piramidowicz, *Feniks świata litewskiego: fundacje i inicjatywy artystyczne Kazimierza Leona Sapiehy (1609–1656)*, Warszawa 2012
- POPIOŁEK 2022 = Bożena Popiołek, *Rytuały codzienności: świat szlacheckiego dworu w osiemnastowiecznej Rzeczypospolitej*, Warszawa 2022
- POŚPIECH, TYGIELSKI 1978 = Andrzej Pośpiech, Wojciech Tygielski, *Spoleczna rola dworu magnackiego w XVII–XVIII wieku*, „Przegląd Historyczny”, LXIX, 1978, 2, s. 215–237
- POTOCKI 1987 = Wacław Potocki, *Dzieła*, t. III, oprac. Leszek Kukulski, Warszawa 1987
- PUTKOWSKA 1975 = Jolanta Putkowska, *Wpływ funkcji miasta sejmowego i rezydencjonalnego na rozwój przestrzenny zespołu miejskiego Warszawy i okolic w XVII w.*, „Kwartalnik Architektury i Urbanistyki: teoria i historia”, XX, 1975, 4, s. 269–288
- RACHUBA 2006 = *Fakcja Lwa Sapiehy – zarys problematyki*, w: *Między Lwowem a Wrocławiem. Księga jubileuszowa profesora Krystyna Matwijowskiego*, red. Bogdan Rok, Jerzy Maroń, Toruń 2006, s. 503–511
- RADZIWIŁŁ 1980 = Albrycht Stanisław Radziwiłł, *Pamiętnik o dziejach w Polsce*, t. I: 1632–1636, oprac. Adam Przyboś, Roman Żelewski, Warszawa 1980
- RAGAUŠKIENĖ 2003 = Raimonda Ragauskienė, *The Noblewoman’s Court in the Sixteenth-Century Grand Duchy of Lithuania*, „Lithuanian Historical Studies”, VIII, 2003, s. 27–60
- RAGAUŠKIENĖ 2021 = Raimonda Ragauskienė, *Śmierci nie udało się pokonać. Historia biologiczna książąt Radziwiłłów na Birżach i Dubinkach (koniec XV wieku – XVII wiek)*, Kraków 2021
- ROCHE 2000 = Daniel Roche, *A History of Everyday Things. The birth of consumption in France, 1600–1800*, Cambridge University Press 2000
- RUTKOWSKI 1938 = Jan Rutkowski, *Badania nad podziałem dochodów w Polsce w czasach nowożytnych*, t. 1: *Rozważania teoretyczne – klasyfikacja dochodów wielkich właścicieli ziemskich*, Kraków–Warszawa 1938
- SAJKOWKI 1965 = Alojzy Sajkowski, *Od Sierotki do Rybeńki: w kręgu radziwiłłowskiego mecenatu*, Poznań 1965
- SAVIŠČEVAS 2015 = Eugenijus Saviščas, *Odisėjo lynas: Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės kanclerio Leono Sapiegos tarnai ir jų organizacija paskutiniame XVI amžiaus dešimtmetyje*, w: *Lietuvos Statutas Ir Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės Bajoriškoji Visuomenė*, red. Irena Valikonytė, Lirija Steponavičienė, Vilnius 2015, s. 135–184
- Siedziby 2002 = *Siedziby Kiszków i Radziwiłłów na Białorusi w XVI–XVIII wieku: opisy z zasobu Archiwum Głównego Akt Dawnych*, oprac. Jarosław Zawadzki, Warszawa 2002

- SIEKIERSKI 1992 = Maciej Siekierski, *Landed Wealth in the Grand Duchy of Lithuania. The Economic Affairs of Prince Nicholas Christopher Radziwill (1549–1616)*, cz. 2, „Acta Baltico-Slavica”, XXI, 1992, s. 195–294
- SIERBA 2017 = Michał Sierba, *Radziwiłłowskie dobra Orla (1585–1695)*, Białystok 2017
- STANKIEWICZ 2013 = Aleksander Stankiewicz, *Treści propagandowe herbu złożonego Jana Stanisława Sapiehy z 1617/1620 roku*, w: *Źródła staropolskie i nauki pomocnicze historii*, red. Jakub Rogulski, Kraków 2013, s. 295–338
- Staropolskie przepisy 2016 = *Staropolskie przepisy kulinarne. Receptury rozproszone z XVI–XVIII w. Źródła drukowane*, oprac. Jarosław Dumanowski, Dorota Dias-Lewandowska, Marta Sikorska, Warszawa 2016
- STOJEK-SAWICKA 2011 = Karolina Stojek-Sawicka, *Duchowieństwo katolickie w życiu Radziwiłłów nieświejskich w XVIII wieku*, Toruń 2011
- TAPLIN 2019 = Ian M. Taplin, *The Evolution of Luxury*, Routledge 2019
- TARNAWSKI 1935 = Aleksander Tarnawski, *Działalność gospodarcza Jana Zamoyskiego, kanclerza i hetmana w kor. (1572–1605)*, Lwów 1935
- TOPOLSKA 1969 = Maria B. Topolska, *Dobra szkłowskie na Białorusi Wschodniej w XVII i XVIII wieku*, Warszawa 1969
- VEBLEN 1971 = Thorstein Veblen, *Teoria klasy próżniaczej*, Warszawa 1971
- VOLKAŮ 2020 = Mikalaj A. VolkaŮ, *Zamki i fartycy RadzivilaŮ na belaruskich zemláh u XVI – pačatku XVIII st.*, Minsk, 2020
- VRIES 2003 = Jan de Vries, *Luxury in the Dutch Golden Age in Theory and Practice*, w: *Luxury in the Eighteenth Century Debates, Desires and Delectable Goods*, red. Maxine Berg, Elisabeth Eger, Palgrave Macmillan 2003, s. 41–56
- WISNER 1991 = Henryk Wisner, *Litwa wobec elekcji Władysława Wazy*, „Rocznik Białostocki”, XVII, 1991, s. 9–36
- WIŚNIEWSKI 2015 = Krzysztof Wiśniewski, *Urząd marszałkowski koronny w bezkrólewicach XVII–XVIII wieku (1632–1736)*, Warszawa 2015
- WREDE 2013 = Marek Wrede, *Rozbudowa zamku królewskiego w Warszawie przez Zygmunta III*, Warszawa 2013
- ZAWADZKI 2021 = Jarosław Zawadzki, *Wydatki podskarbiego wielkiego litewskiego Mikołaja Kiszki na sejmie walnym warszawskim 1642 roku*, „Miscellanea Historico-Archivistica”, XXVIII, 2021, s. 147–164
- ZEMEŁA 1988 = Krzysztof Zemela, *Skład osobowy dworu królewicza Władysława Wazy*, w: *Studia z dziejów Rzeczypospolitej szlacheckiej*, red. Krystyn Matwijowski, Zbigniew Wójcik, „Acta Universitatis Vratislaviensis”, 1988, nr 945, s. 211–218
- ZIOBER 2016 = Aleksandra Ziober, *Po klęsce pod Walmoją. Korespondencja Lwa Sapiehy z synem Janem Stanisławem z pierwszej połowy 1626 roku*, „Wieki Stare i Nowe”, XI, 2016, 16, s. 34–47
- ZIOBER 2020a = Aleksandra Ziober, *Postawy elit Wielkiego Księstwa Litewskiego wobec elekcji Władysława IV Wazy i Michała Korybuta Wiśniowieckiego*, Kraków 2020
- ZIOBER 2020b = Aleksandra Ziober, *Společno-ekonomické uwarunkovania oskaržení o czary w Wielkim Księstwie Litewskim w XVII stuleciu. Przyczynek do badań*, „Klio. Czasopismo Poświęcone Dziejom Polski i Powszechnym”, LIII, 2020, 2, s. 133–150
- ŻOJDŹ 2019 = Karol Żojdź, *Wszyscy ludzie króla: Zygmunt III Waza i jego stronnicy w Wielkim Księstwie Litewskim w pierwszych dekadach XVII wieku*, Toruń 2019

ŻOJDŹ 2023 = Karol Żojdź, „*Będą pieniądze, będzie czym płacić*”. *Uwagi na marginesie rejestrów długów Jana Karola Chodkiewicza*, „Kwartalnik Historyczny”, CXXX, 2023, 2, s. 245–286

Expenses and financing of Jan Stanislaw Sapieha’s participation in the Election Sejm of 1632

Using the example of Grand Marshal of Lithuania Jan Stanislaw Sapieha (1589–1635), the author of the article examines the subject of magnates’ consumption in the first half of the seventeenth century. On the basis of the marshal’s revenue and expense ledger, register of correspondence and property inventories, the author presents the financial basis of the magnate’s power, analyses his revenues where possible, and discusses the structure and size of his expenses. The expenses stemmed from the need to maintain a large court corresponding to the status of the family and the offices held by Sapieha.

The surviving sources make it possible to discuss the marshal’s consumption in the run-up to the 1632 Election Sejm, during the Sejm and over the course of several months after the election of the king, when Sapieha and his family as well as his entourage returned to their everyday activities. The author of the article characterizes the court, which was ‘growing’ during the Sejm deliberations, of one of Lithuania’s most powerful magnates. Soon after the election of the king, the court returned to its ordinary functioning, and in the following weeks it is possible to notice the commotion associated with preparations for the funeral of the marshal’s wife.

Sapieha spent most of his money on his entourage and remunerations, debt repayment, textiles, wine and overseas spices. His consumption habits, despite his health problems and limited activity in public life, did not differ from the norm in his milieu in terms of the type of spending and its proportion. What was also characteristic of the period was the strategy of building a lordly image, expressed primarily in the size of consumption. In most cases spending was also correlated with revenues, meaning that the money that flowed into the magnate’s treasury was very quickly spent on prestige-related purposes.